

HERBERG EN OVERHEID

Politionele en fiskale aspecten van het overheidsoptreden betreffende herbergen in de Zuidelijke Nederlanden en in het bijzonder te Gent, 17de - 18de eeuw

door

Guy ELEWAUT

Tussen de herberg en de overheid heeft steeds een precare en dubbelzinnige relatie bestaan doordat de herberg voor de overheid terzelfdertijd een bron van onrust en een bron van inkomsten was. In dit artikel¹ wordt beoogd deze relatie te verduidelijken aan de hand van de verordeningen van de verschillende besturen, in het bijzonder van de centrale overheid en het Gentse stadsbestuur². Verordeningen verduidelijken natuurlijk uitsluitend het standpunt van één der betrokkenen, met name de overheid. Daarom moeten zij met terughoudendheid geïnterpreteerd worden. Onder een herberg wordt verstaan: een funktionele, gesloten ruimte waar met een winstgevend oogmerk kleine hoeveelheden drank geschonken werden, maaltijden aangeboden of logies verstrekt. Bordelen worden dus niet bij de herbergen gerubriceerd. Bovendien verschilde de houding van de autoriteiten ten overstaan van de herbergen fundamenteel van hun houding ten overstaan van de bordelen.

De Gentse herbergen kunnen naar twee criteria worden onderverdeeld: naar hun functie en naar hun statuut. Vóór de zeventiende eeuw zijn funktioneel drie herbergen te onderscheiden: de afspanningen of *hostellerieën*, de wijnhuizen of *tavernen*, en de bierhuizen, die onderverdeeld waren in goedbier- en kleinbierhuizen. Na 1600 veranderde dit patroon: er kwamen nieuwe herbergen bij, te weten de brandewijn-, de koffie- en de logementshuizen, en geleidelijk verdween het wijnhuis. Institutioneel kunnen vier herbergen onderscheiden worden: de vrije of geoktrooierde, de ongeoktrooierde, de geprivilegieerde en de illegale. De afspanningen, de wijn-, de koffie- en de goedbierhuizen moesten geoktrooierd zijn. Een oktrooi was de officiële erkenning van een pand als herberg. Het was niet persoonlijk en werd van vader op zoon overgedragen of doorverkocht. Sinds 1656 waren de vrije *hostelliers* en goedbierhuishouders

(1) Met dank aan Dr. H. Soly, G. Berings, J. Abrahams, A. Van Wanseele en D. Markey.

(2) Gebruikte afkortingen: BUG: Bibliotheek van de Gentse Rijksuniversiteit; PL.VL.: *Placcaetboeken van Vlaenderen*, Gent, 1562-1786, 12 delen; RAG: Rijksarchief te Gent; ROPBA: L.P. GACHARD, J. DE LE COURT, P. VERHAEGEN, *Ordonnances des Pays-Bas Autrichiens, 1700-1794*, in *Recueil des Anciennes Ordonnances de Belgique*, Brussel, 1860-1942, 15 delen; SAA: Stadsarchief te Antwerpen; SAB: Stadsarchief te Brugge; SAG: Stadsarchief te Gent.

RIJKSUNIVERSITEIT - GENT

SEMINARIE VOOR ALGEMENE EN
INSTITUTIONELE GESCHIEDENIS
DER MIDDELEEUWEN

Blandijnberg 2 - 9000 GENT

in het St.-Zacheüsgilde verenigd. De andere herbergen moesten niet geoktrooieerd zijn. Het volstond zich aan te geven als kleinbier-, brandewijn- of logementshuishouder en men verkreeg een strikt persoonlijke vergunning. Een handvol brandewijnhuizen was wel geoktrooieerd. Voor de geprivilegieerde burgers en de soldaten bestonden exclusieve herbergen waar de dranken goedkoper waren, de zogenoemde vrije plaatsen, zoals de militaire kantines, het Spanjaardenkasteel, de kapittelkelders van St.-Baafs en St.-Pharaïldis³, de kelder van de St.-Pietersabdij, de conciërges en de Bijloke⁴.

I. DE HOUDING VAN DE OVERHEDEN TEN OVERSTAAN VAN DE HERBERGEN

De wereldlijke overheden hebben nooit een duidelijke houding ten overstaan van de herbergen aangenomen doordat zij heen en weer geslingerd werden tussen tegenstrijdige overwegingen. Enerzijds zetten financiële en economische overwegingen hen ertoe aan het drankverbruik te stimuleren. Voor de besturen, die een chronisch geldtekort hadden, waren de belastingen op de dranken immers een levensnoodzakelijke inkomstenbron. Zo waren de Gentse stadsinkomsten tussen 1528 en 1620 voor 41 procent afkomstig van de drankaccijnzen en de inkomsten van de Staten van Vlaanderen in 1782 voor 27 procent⁵. Bovendien was de drankhandel een belangrijke economische sektor met een grote tewerkstelling, was drank voor veel steden een voornaam exportproduct, bezaten sommige besturen zelf stokerijen en brouwerijen, en hadden de brouwers traditioneel een grote lokale macht. Anderzijds werden de besturen uit politionele en morele overwegingen, en onder druk van de kerkelijke overheid, de elite, de nijveraars en ook van de herbergierscorporaties die uit eigenbelang weinig tappers wilden, ertoe aangezet het drankverbruik en het aantal herbergen te beperken. Daartegenover waren zij er ook voor beducht te streng op te treden, omdat een herbergsluiting,

(3) Niettegenstaande de St.-Pharaïldisparochie in 1614 bij de St.-Niklaasparochie werd gevoegd, bleef de naam van de kapittelkelder tot op het einde van de achttiende eeuw ongewijzigd.

(4) De soorten herbergen evenals het aantal herbergen worden uitvoerig in een toekomstig artikel besproken. De volgende aanduiding is enkel bedoeld om de orde van grootte van de herbergen aan te geven: in 1734 waren er in Gent 359 afspanningen en goedbierhuizen, 43 wijnhuizen en 406 brandewijnhuizen, waarvan 41 geoktrooieerde (SAG, 131, nr. 3, 24 okt. 1734. Alle archiefverwijzingen in dit artikel betreffen het Oud Archief). Ook de herbergnamen, het meest bestudeerde aspect van de herberg, worden niet in dit artikel behandeld. Zie daarvoor onder meer de uitstekende publikaties van N. KERCKHAERT: *Oude Oostvlaamse herbergnamen*, Gent, 1976; *Oude Oostvlaamse huisnamen. Alfabetisch repertorium van huizen, boeven, herbergen en molens in Oost-Vlaanderen onder het Ancien Régime*, Bijdragen bij het Cultureel Jaarboek van de Provincie Oost-Vlaanderen, 4, 1977, 16, 1981, 21, 1983.

(5) P. DE COMMER, *De brouwindustrie te Gent, 1505-1622*, Gent, 1980, onuitgegeven licentiaatsverhandeling, p. 52; R. VAN UYTVEN, *De drankcultuur in de Zuidelijke Nederlanden tot de 18de eeuw, in Drinken in het verleden. Tentoonstellingskatalogus*, Leuven, 1973, p. 19.

het vervroegen van de avondklok, het verhogen van de accijnzen of de drankprijzen, de arrestatie van smokkelaars of de inbeslagname van smokkelwaar gerede aanleidingen waren tot onrust en oproer. Gezien de vele en vaak tegenstrijdige overwegingen verwondert het niet dat de verschillende besturen een andere houding ten overstaan van de herbergen aannamen, waardoor de wereldlijke overheid veeleer op een veelkoppig monster geleek: de besturen werkten naast en soms zelfs tegen elkaar. Pas in de laatste decennia van de achttiende eeuw groeide tussen de verschillende besturen een consensus over het te voeren beleid met betrekking tot de herbergen.

De centrale overheid, die niet direkt afhankelijk was van de belastingen op de dranken en weinig vatbaar was voor de druk van lokale belangengroepen, kon makkelijker politionele overwegingen laten primeren en een strakkere houding ten overstaan van de herbergen aannemen dan het Gentse stadsbestuur of de Staten van Vlaanderen. Deze andere houding blijkt onder meer uit de vorstelijke ordonnanties ter beperking van het aantal drankhuizen⁶. Tussen 1531 en 1629 gebood de centrale overheid zes maal aan de lokale besturen de afgelegen herbergen te sluiten en in 1601 en 1622 verbood zij de verkoop van brandewijn. Het haalde niet veel uit, omdat de ondergeschikte besturen hun financiële belangen hoger inschatten en zij daarenboven nagenoeg niet hoefden te vrezen voor de centrale overheid die onvoldoende lokale zeggenschap had om haar ordonnanties door te drukken. Zolang er geld in het laatje kwam en de publieke rust niet te zeer verstoord werd, mocht het aantal herbergen onbeperkt toenemen. Na de laatste vruchteloze heruitvaardiging in 1629 van de ordonnantie van 1531 wijzigde het centraal bestuur zijn beleid. Voortaan werden geen algemene ordonnanties uitgevaardigd, maar werd door plaatselijke dekreten de macht van de lagere besturen stap voor stap, dekreet na dekreet, aan banden gelegd. Bovendien trad de centrale overheid enkel op wanneer zij ogenschijnlijk noodgedwongen moest arbitrereren. Uitsluitend in het eerste kwart van de achttiende eeuw — een woelige en een op institutioneel vlak ongewone periode — werden opnieuw algemene ordonnanties uitgevaardigd.

Ook de bewegingsvrijheid van de Gentse magistraat werd na 1629 stapvoets beperkt. Zo verzochten de vrije *hostelliers* en goedbierhuishouders in 1653 en 1655 het stadsbestuur een ambacht te mogen oprichten ter bestrijding van het groot aantal illegale drankhuizen en van de misbruiken door de brouwers, die door het pachten van de stedelijke of provinciale bieraccijnzen de tappers dwongen bij hen te kopen. Het stadsbestuur beantwoordde geen van beide verzoeken, want het wenste het aantal herbergen niet te beperken. Daarop wendden de herbergiers zich tot het centraal bestuur, dat het verzoek graag inwilligde⁷. In 1677 en 1699 beval de centrale overheid het stadsbestuur een oude, veronachtzaamde resolutie waarin voorgeschreven was dat een ge-

(6) Zie bijlage 1.

(7) RAG, St.-Michiels, nr. 894, 11 aug. 1653, 28 apr. 1656; SAG, 156/34, nr. 31, 9 mrt. 1655, 13 mrt. 1656.

oktrooierde herberg waarin drie jaar niet getapt was haar titel verloor, na te volgen⁸. In 1700 kreeg het St.-Zacheüs-gilde van de centrale overheid, niettegenstaande het verzet van de Gentse magistraat, het recht de vervolgingskosten van illegale tappers te betalen met de opbrengsten van de boeten en verbeurdverklaringen⁹. Omdat het Gentse stadsbestuur de herhaalde en dringende, maar niettemin gematigde tussenkomsten van het centraal bestuur bleef negeren, waardoor het aantal herbergen ongebreideld toenam, werd het centraal bestuur gedwongen drastisch op te treden en in 1713 onttrok het de bevoegdheid tot de oktrooiering van herbergen aan het stadsbestuur¹⁰. In 1623 had de Gentse magistraat de oktrooiering ingevoerd om de controle op de herbergen te vergemakkelijken, maar zij was uitsluitend als fiscaal controlemiddel gebruikt en zelden was uit politionele overwegingen de toekenning van een oktrooi geweigerd¹¹. Voortaan was enkel de Geheime Raad gemachtigd de Gentse herbergen te oktrooieren, met uitzondering van de herbergen in de St.-Baafs- en St.-Pietersheerlijkheden die bleven ressorteren onder de Gentse bisschop en de proost van de St.-Pietersabdij. Dit laatste was een doorn in het oog van het Gentse stadsbestuur en het St.-Zacheüs-gilde, wat in 1717, 1718 en 1756 leidde tot processen in de Raad van Vlaanderen¹². Het onttrekken van de oktrooiering was een uitzonderlijke maatregel die uitsluitend weerspannige stadsbesturen werd opgelegd: *ten plattelande is het erigeren van herbergen wel gelaeten ter dispositie ende discretie van den heere der plaetse, behoort den officier principael ende wethouder*¹³. Niettegenstaande de scherpe terechtwijzing bleef de houding van het Gentse stadsbestuur na 1713 ongewijzigd gekenmerkt door politiek opportunistische en kortzichtige inhalijsheid. Financieel gewin bleef de hoofdbekommernis van de magistraat, die voortdurend in geldnood verkeerde. Pas in de jaren zeventig van de 18de eeuw, toen in het kader van de nieuwe sociale politiek, waarin politionele, economische en morele overwegingen zwaarder doorwogen, meer aandacht geschonken werd aan de nadelige gevolgen van het hoge drankverbruik en het groot aantal herbergen, wijzigde het Gentse stadsbestuur, evenals andere grote steden, zijn houding betreffende de herbergen¹⁴. Voortaan werd ook een politioneel onderscheid gemaakt tussen 'goede' en 'slechte' herbergen, terwijl voordien uitsluitend een fiscaal onderscheid was gemaakt tussen legale en illegale herbergen. Daarenboven werden de 'slechte' legale herbergen zodanig benadeeld dat zij het niet meer binnen de legaliteit konden bolwerken en gedwongen werden ofwel hun deuren te sluiten ofwel, wat vanzelfsprekender was, hun legaliteit op te geven. Voor het

(8) SAG, 156/34, nr. 18, 4 mei 1677, nr. 34, 21 aug. 1699, 30 sep. 1699, nr. 38, 2 juni 1677.

(9) SAG, 156/34, nr. 34, 1 dec. 1699, 3 juni 1700.

(10) ROPBA, deel 2, p. 692, 21 juli 1713; SAG, 156/34, nr. 13, 21 juli 1713.

(11) SAG, 108bis, nr. 65, 27 juli 1623.

(12) RAG, Raad van Vlaanderen, nr. 521, f° 285, 21 juni 1757, nr. 30.536, 1718.

(13) SAG, 156/34, nr. 21, 21 okt. 1794.

(14) In het kader van de nieuwe sociale politiek werd in Gent in 1773 een korrektiehuis opgericht, in 1775 een armenschool geopend en in 1777 de armenzorg gereorganiseerd.

eerst wenste het stadsbestuur daadwerkelijk op te treden tegen het hoge drankverbruik en het groot aantal drankhuizen, en groeide een consensus met het centraal bestuur over het te voeren beleid met betrekking tot de herbergen.

De kerkelijke overheid heeft steeds, in tegenstelling tot de wereldlijke, een ondubbelzinnige houding ten overstaan van de herbergen aangenomen. Voor haar was de herberg een inkarnatie van het slechte, een bedreiging voor de normen die zij voorstond. In kerkelijke traktaten en verordeningen werd de herberg voortdurend vergeleken met de duivel of de hel, met andere woorden met het absolute symbool van het profane, met de *contre-église*. Onveranderlijk werd zij geassocieerd met dronkenschap, ontucht, spel en bovenal met de verfoeilijke jongerenbijeenkomsten, de zogenoemde *conventicula*. De onverzettelijkheid van de kerkelijke overheid werd nog versterkt doordat de kerk en de herberg op zon- en feestdagen openlijk opposanten waren, omdat veel parochianen tijdens de erediensten meer door de herberg dan door de kerk werden aangetrokken. De kerk beantwoordde deze bedreigingen uitsluitend repressief en deze intolerante houding bleef, niettegenstaande de verminderende kerkelijke impact op de volksvermaken in de tweede helft van de achttiende eeuw, tot op het einde van het *ancien régime* ongewijzigd. Pas in de negentiende eeuw slaagde de kerk erin een gepast antwoord te vinden door de creatie van alternatieve vrijetijdsbestedingen ¹⁵.

II. HERBERG EN PUBLIEKE RUST. POLITIONELE ASPEKTEN VAN HET OVERHEIDSOPTREDEN BETREFFENDE HERBERGEN

1. De politieambtenaren

Sinds 1566 werd in Gent de politionele controle uitgeoefend door burgerwachten, dienstplichtige burgers die per wijk ingedeeld waren in compagnieën en onder leiding stonden van een wijkkapitein ¹⁶. In de loop van de achttiende eeuw werd het echter duidelijk dat de burgerwacht voorbijgestreefd was en er nood aan een permanent professioneel politiekorps was. Bovendien was de burgerwacht door haar eigengereidheid reeds lange tijd een doorn in het oog van het stadsbestuur. Niettemin bleef de oprichting van een beroepskorps nog lange tijd op zich wachten, omdat de burgerwacht, in weerwil van haar verminderde impact, alsnog een invloedrijke organisatie bleef die niet voetstoots aan de kant kon worden geschoven. Het waren de Fransen die de lans braken voor het stadsbestuur door onder de bezetting tijdens de Oostenrijkse Successieoorlog (1745-49) de politionele controle

(15) J. ART, Van heilige tijd naar vrije tijd, in *Spiegel Historiae*, jg. 18, 1983, pp. 594-598.

(16) J. DECAVELE, J. VANNIEUWENHUYSE, *Archiefgids. Oud Archief*, Gent, 1983, p. 84. Volledigheidshalve moet aangestipt worden dat de burgerwachten geholpen werden door de ambtenaren van de Armenkamer.

aan de burgerwacht te onttrekken en aan eigen soldaten toe te vertrouwen, waardoor na het wegtrekken van de Fransen het stadsbestuur in 1752 ongehinderd de burgerwacht kon vervangen door een professioneel politiekorps. Bij de oprichting bestond het korps uit honderd stadssoldaten (ook hallebardiers of pandoers genoemd), maar het werd bestendig uitgebreid en spoedig was het aantal manschappen opgelopen tot honderdzevenenzeventig¹⁷. Door de toenemende professionalisering en de grote uitbreiding nam het wantrouwen van de bevolking voor de politie toe. Minder en minder werden de politiemensen aanzien als ordehandhavers, maar veeleer als tegenstanders, doctiele vertegenwoordigers van het stadsbestuur, zoals blijkt uit de talrijke spontane aanvallen op de hallebardiers¹⁸. De volkse vijandigheden hadden echter een averechts effect: zij vergrootten de marginaliteit van de politiemensen en bijgevolg hun loyaliteit aan het stadsbestuur. Het wederzijds wantrouwen werd bestendig groter en politie en bevolking raakten van elkaar vervreemd.

2. De herberggevel

Een herberg was doorgaans enkel door een uithangteken en een straatlantaarn te onderscheiden van een gewoon burgershuis. Vóór de invoering van de huisnummers op het einde van de achttiende eeuw waren de meeste huizen gemerkt met een naam, die vaak verbeeld was op een uithangbord of in een beeldhouwwerk. In Gent was dit geen dwingend voorschrift, met uitzondering voor de herbergiers die daartoe van oudsher verplicht waren. De traditionele drankhuishouders (de *hostelliers*, de wijn- en de biertappers), de koffiehuishouders en de geoktrooierde brandewijnhuishouders volgden meestal het voorschrift, de ongeoktrooierde brandewijnhuishouders en de logementshuishouders daarentegen negeerden het massaal, waardoor zij onvoldoende konden gelokaliseerd worden, hetgeen de fiskale en politionele controle ernstig hinderde. Daarom beval het stadsbestuur in 1748, 1760 en 1769 aan de brandewijnhuishouders boven de voordeur een bord te hangen waarop een fles en glazen geschilderd waren, en in 1763 en 1790 aan de logementshuishouders een bord te hangen waarop stond '*bier logeert men*'¹⁹. De ongeoktrooierde brandewijnhuishouders en de logementshuishouders bleven echter het gebod negeren. Ook na de invoering van de huisnummers in 1785 slaagde het stadsbestuur er niet in ze onder controle te krijgen²⁰. Pas in de negentiende eeuw, na de uitbouw van een sterk politieapparaat, zal het daar enigszins in gelukken.

(17) A.-M. ROETS, *De sociale aspecten van de misdadigheid te Gent in de 18de eeuw*, Gent, 1981, onuitgegeven licentiaatsverhandeling, p. 8.

(18) *Ibid.*, p. 28.

(19) SAG, 108, nr. 6, f° 123, 1 juni 1748, 108bis, nr. 65, 16 juni 1760, 110, nr. 4, 20 aug. 1763, nr. 5, 5 mei 1769, nr. 7, 22 mei 1790.

(20) J. DE SMET, *Gentse huisnamen*, in *Spiegel Historiaal van de Bond van Gentse Germanisten*, jg. 1, 1959, p. 70.

Het was nooit zonder risico's zich 's nachts op straat te begeven, want door het ontbreken van straatverlichting was politiekontrolle moeilijk. Een oplossing lag voor de hand: de installatie van een vaste straatverlichting. Maar aangezien het stadsbestuur dit wegens de hoge kosten afwees, bleef het aangewezen op halve en bijgevolg ondoeltreffende maatregelen, zoals het verbod zich na de *achterste slaepclocke* zonder fakkel of lantaarn buitenshuis te begeven²¹. De Fransen zetten de eerste stappen tot de installatie van een vaste straatverlichting door zowel tijdens de Spaanse (1701-1706) als Oostenrijkse Successieoorlog (1745-49) de gebuurten te verplichten lantaarns te hangen, wat telkens mislukte²². Ten slotte werd pas in 1762 na tussenkomst van de centrale overheid, naar Brussels en Antwerps voorbeeld, in Gent straatverlichting geïnstalleerd. Het stadsbestuur wist evenwel handig de installatie en het onderhoud van de lantaarns op de gebuurten af te wentelen, alsook op de herbergiers die verplicht werden op eigen kosten bij de voordeur een lantaarn te hangen en tijdens de winter te doen branden²³. Uit de vele heruitvaardigingen blijkt echter dat weinig herbergiers het voorschrift opvolgden²⁴.

3. De sluitingstijden²⁵

Eertijds was de nacht veel meer een tijd van rust en inactiviteit: de straten waren nagenoeg leeg, de kerk en de markt — de voornaamste sociale centra — ontruimd, de stadspoorten gesloten en alle sociaal verkeer lag zogoed als stil. Na het luiden van de avondklok werden op bevel van het stadsbestuur de herbergen ontruimd en gesloten, met uitzondering voor de reizigers aan wie later mocht geschonken worden. Voor gewone burgers werd vóór 1704 de avondklok bij het vallen van de avond geluid, daarna gebeurde dit op een vast uur: tot 1748 om 21u15, van 1748 tot 1784 om 22 u in de zomer en 21u30 in de winter. In 1784 werd de avondklok vervroegd tot 20 u, omdat de tappers *contrarie aen de voorgeboden in hunne huysen sijn houdende menigvuldige persoonen buyten d'uren bij dezelve voorgeboden geprescribeert, alwaer zij, hun vergetende in de drank, verteiren de aelmoesen degene gegeven sijn tot secours van hunne vrouwen en kinderen*²⁶. De

(21) SAG, 110, nr. 2, 15 nov. 1700.

(22) G. CELIS, De straatverlichting te Gent, in *Volkskunde*, 27, 1922, p. 26; J.E. NEVE, Gand sous l'occupation de Louis XV, 1745-1749, in *Handelingen der Maatschappij voor Geschiedenis en Oudheidkunde te Gent*, jg. 41, 1934, p. 55; L. SCHEPENS, *Tussen Noord en Zuid. Gentse schepenen in de branding. Een analyse van de politiek en het politiek personeel van de schepenbank van de Keure, 1700-1713*, Gent, 1984, onuitgegeven licentiaatsverhandeling, deel 1, p. 92 (met volgende verwijzing: SAG, 121, nr. 13, okt. 1703).

(23) J. VAN HOUT, *De Antwerpse herbergen, 1750-1850*, Leuven, 1981, onuitgegeven licentiaatsverhandeling, p. 84 (met volgende verwijzing: SAA, Privilegiekamer, 926, f° 353, 10 nov. 1760); *ROPBA*, deel 8, p. 495, 25 nov. 1762.

(24) G. CELIS, *op cit.*, p. 27, 1763; SAG, 110, nr. 7, 11 dec. 1789, 2 jan. 1790.

(25) Zie bijlagen 2, 3 en 4.

(26) SAG, 110, nr. 6, 4 feb. 1784.

soldaten moesten geheel de achttiende eeuw om 20 u, na het blazen van de *retraite*, naar de kazerne terugkeren. Vergeleken met Antwerpen en Brussel was de Gentse avondklok vroeg: terwijl de Gentse kroegen om 22 u gesloten moesten zijn, hoefde dit in Antwerpen pas om 22u30 en in Brussel om 23 u, zonder onderscheid tussen zomer en winter. De Mechelse avondklok daarentegen vertoonde gelijkenis met de Gentse: de Mechelse kroegen moesten ook om 22 u gesloten worden. Bij vergelijking met de vorstelijke voorschriften blijkt dat de plaatselijke sluitingsuren zonder uitzondering later waren dan voorgeschreven was door de centrale overheid, waaruit andermaal blijkt dat het centraal bestuur een strakkere houding ten overstaan van de herbergen aannam dan de lokale besturen. Bovendien slaagden laatstgenoemden er niet in de 'late' avondklok te doen naleven. Dit blijkt uit de talrijke heruitvaardigingen en vervolgingen. Zo werden in Gent in de achttiende eeuw tweeëntwintig voorgeboden betreffende de avondklok uitgevaardigd en werden in Brugge tussen 1775 en 1788 drieënzestig herbergiers en zesenvertig herbergklanten beboet wegens het schenden van de avondklok²⁷.

Ter heiliging van de zon- en feestdagen was het verboden op deze dagen te werken. Omdat de zondagsrust evenwel weinig nageleefd werd en bovendien stremmend was voor de economie, werd sinds de zeventiende eeuw het aantal feestdagen gaandeweg verminderd: in 1642 bracht paus Urbanus VIII het terug van veertig à vijftig tot dertig, in 1751 stond paus Benedictus XIV, op verzoek van Maria Theresia, toe op zestien feestdagen te werken en in 1771 schafte paus Clemens XIV voor deze zestien feestdagen de misverplichting af²⁸. De zondagsheiliging behelsde immers, naast de zondagsrust, de verplichting de vroeg- of hoogmis bij te wonen. Om te vermijden dat sommige parochianen meer door de kroeg dan door de kerk aange trokken werden, was het de herbergiers verboden op zon- en feestdagen tijdens de erediensten te tappen, uitgezonderd aan reizigers. Het verbod werd slecht opgevolgd zoals blijkt uit de talrijke heruitvaardigingen: tussen 1560 en 1779 werden ten minste tien vorstelijke ordonnanties betreffende de zondagsheiliging uitgevaardigd. Meestal ge-

(27) B. SCHOTTE, *Bestrijding van 'quat gedragh' te Brugge in de 18de eeuw, 1724-1774*, Gent, 1982, onuitgegeven licentiaatsverhandeling, deel 2, p. 398. Ook in Frankrijk en de Noordelijke Nederlanden was de avondklok van kracht. De Parijse herbergen moesten onder Lodewijk XIV (1643-1715) om 20 u. gesloten worden, onder Lodewijk XV (1723-1774) om 21 u. en onder Lodewijk XVI (1774-1792) om 22 u. Het Haarlemse stadsbestuur verbood in 1574 na 21 u. te tappen. In 1583 moesten de Leidse herbergen in de zomer om 22 u. en in de winter om 21 u. gesloten worden. In Zutphen moesten de herbergen in 1648 om 21 u. gesloten worden. Hetzelfde sluitingsuur gold in 1682 voor de Amsterdamse herbergen. Zie D. ROCHE, *Le peuple de Paris, essai sur la culture populaire au 18e siècle*, Parijs, 1981, p. 262; N. SCHEEPMAKER, *Ach(t) vader, niet meer*, Zutphen, 1985, p. 11.

(28) M. CLOET, Het gelovige volk in de achttiende eeuw, in *Algemene Geschiedenis der Nederlanden*, Haarlem, 1980, deel 9, pp. 399-400; H. SOLY, Openbare feesten in Brabantse en Vlaamse steden, 16de-18de eeuw, in *Handelingen van het 11de Internationaal Colloquium van het Gemeentekrediet*, 1984, p. 609.

beurde dit op verzoek van de kerkelijke overheid, die het centraal bestuur te hulp riep omdat een vorstelijke verordening een grotere uitwerking had dan een herderlijke brief. Slechts eenmaal vaardigde de aartsbisschop een herderlijke brief uit met betrekking tot de zondagsheiliging, meer bepaald op 9 september 1598 ter ondersteuning van de vorstelijke ordonnantie van 22 juni. In 1622 vaardigde de Gentse bisschop Antonius Triest, in overleg met het stadsbestuur, een ordonnantie uit betreffende de zondagsheiliging. De Raad van Vlaanderen weigerde de ordonnantie te bekrachtigen, omdat zij uitgevaardigd was zonder *placet* (de officiële goedkeuring van een pauselijk of bisschoppelijk besluit, zonder hetwelk een dergelijk besluit niet mocht uitgevaardigd worden). De bisschop werd evenwel door de Geheime Raad in het gelijk gesteld: mits de gestrengheid afgezwakt werd, mocht de ordonnantie worden uitgevaardigd²⁹. De lokale autoriteiten vaardigden slechts bij uitzondering een verordening uit met betrekking tot de zondagsheiliging. In Gent gebeurde dit eenmaal: op 5 september 1608 naar aanleiding van de vorstelijke ordonnantie van 20 september 1607. Onder het Franse bewind werd de verplichte zondagsheiliging opgeheven, maar in 1814 werd zij opnieuw ingesteld³⁰.

Bij grote rampspoed gingen de plaatselijke autoriteiten er soms toe over het ontspanningsleven te beteugelen, omdat gemeend werd dat men *door het overtreden van sijne heylighe geboden* gods toorn opgewekt had. De uitzonderingstoestand was evenwel vaak slechts een voorwendsel om onpopulaire maatregelen door te drukken. Op verzoek van de bisschop gebod het Antwerpse stadsbestuur wegens de dreigende oogstmislukking in 1740 op zon- en feestdagen de herbergen te sluiten. Tijdens de hongersnoodwinters van 1741 en 1742 verbood het Gentse stadsbestuur zich te verkleden tijdens carnaval, en na de lichte aardbeving van 1756 alsook na het overlijden van aarts Hertog Karel Jozef, de zoon van Maria Theresia, in 1761, stipuleerde het de dansfeesten en toneelvoorstellingen af te gelasten. Dit werd ook omwille van een hoornveeplaag door het Brugse stadsbestuur in 1769 geboden. In 1781 verbood het Gentse stadsbestuur andermaal zich te verkleden tijdens carnaval wegens het overlijden van Maria Theresia³¹.

(29) G. DE BAETS, *De invloed van het absolutisme en de contra-reformatie op openbare feestelijkheden te Gent in de periode 1690-1712*, Gent, 1981, onuitgegeven licentiaatsverhandeling, p. 121 (met volgende verwijzingen: H.J. ELIAS, *Kerk en staat in de Zuidelijke Nederlanden onder de regering van de aartsbisschopen Albrecht en Isabella, 1598-1621*, Antwerpen, 1931, p. 223; *PL.VL.*, deel 3, p. 8, 19 sep. 1624).

(30) J. VAN HOUT, *op. cit.*, p. 83 (met volgende verwijzing: M. MERLIN, *Répertoire universel et raisonné de jurisprudence*, Brussel, 1825-1828, deel 3, p. 302).

(31) K. BERNARD, *Openbare feesten te Gent, 1770-1820*, Gent, 1985, onuitgegeven licentiaatsverhandeling, p. 70 (met volgende verwijzing: SAG, 110, nr. 6, 14 feb. 1781); I. DEPOORTER, *Openbaar vermaak te Gent in de Oostenrijkse tijd, 1700-1770*, Gent, 1980, onuitgegeven licentiaatsverhandeling, p. 91; J. VAN HOUT, *op. cit.*, p. 83 (met volgende verwijzing: SAA, Privilegiekamer, 926, f° 85, 14 mei 1740); D. MAES, *Toen de aarde ook te Gent beefde*, in *Ghendtsche Tijdinghen*, jg. 15, 1986, p. 220; F. THEERENS, *Op herbergbezoek te Brugge, 1750-1850*, Leuven, 1981, onuitgegeven licentiaatsverhandeling, p. 144 (met volgende verwijzing: *Polityke ordonnantien ende reglementen uygegeven door de edele en voorzienige heeren burgemeesters, schepenen ende raed der stad Brugge*, Brugge, 1796, deel 1, p. 71, 8 mei 1769).

Ook tijdens andere uitzonderingstoestanden beperkten de autoriteiten soms het ontspanningsleven. Zo gebod het Gentse stadsbestuur in 1669 tijdens de H. Sakramentsprocessie alle herbergen rondom de Kouter te sluiten en omwille van de aftocht van de Franse soldaten verbood het de herbergiers op 2 en 3 februari 1749 tussen 20 en 12 uur te tappen³².

4. De activiteiten in de herberg³³

In het *ancien régime* vond een groot deel van het sociaal verkeer plaats in de herberg. Dit werd nog versterkt doordat de sociale functie van de kerk voortdurend verminderde. Ook de armtierige huisvesting en de duurte van de brandstoffen dreven velen naar de herberg, die voor sommigen een ware haardstede werd. De herberg was bijgevolg de kristallisatie van talloze activiteiten en vervulde een onvervangbare functie in het gemeenschapsleven. Sommige activiteiten veroorzaakten evenwel geregeld moeilijkheden, zoals dronkenschap en kriminaliteit, de *conventicula*, de kansspelen, de feesten en het verplicht logemen.

Met uitzondering van een handvol moralisten en predikers werd ten overstaan van dronkenschap een erg inschikkelijke houding aangenomen. Er werd wel een onderscheid gemaakt tussen ziekelijke dronkenschap, die nooit aanvaard werd, en okkasionele dronkenschap, die vergoelijkt werd en in de rechtspraak zelfs gold als een verzachtende omstandigheid. Natuurlijk mishaaide dit de centrale overheid en in 1531 probeerde zij hieraan een einde te maken. Zij dekreteerde dat dronkenschap voortaan niet meer als een verzachtende omstandigheid mocht gelden en dat het feitelijke misdrijf en de dronkenschap afzonderlijk moesten bestraft worden³⁴. De plaatselijke rechters bleven evenwel tegemoetkomend ten overstaan van okkasionele dronkenschap: tussen 1545 en 1628 werden daarover zes vorstelijke ordonnanties uitgevaardigd, maar zonder resultaat³⁵. In de tweede helft van de achttiende eeuw veranderde de houding van de lokale autoriteiten betreffende dronkenschap: dronkaards werden vlugger van de armenrollen geschrapt en het aantal vervolgingen wegens dronkenschap nam sterk toe. Zo waren er in Gent tussen 1715 en 1719 tien vervolgingen wegens dronkenschap, tussen 1775 en 1779 honderdenzes, en werd in Brugge tussen 1724 en 1748 2,2 procent van de vervolgdten voor deviant gedrag dronkenschap ten laste gelegd, tussen 1749 en 1763 12,6 procent³⁶.

Alkohol vervaagt de normen en stimuleert de agressiviteit — ook koud bier maakt immers warm bloed — zodat de herbergen dikwijls het decor waren voor gekrakeel en vechtpartijen. Meestal waren het spontane gewelduitbarstingen, waarbij weinig wapens gebruikt werden en slechts bij uitzondering iemand gedood werd. Gegoeden en marginalen waren er zelden

(32) G. DE BAETS, *op. cit.*, p. 107 (met volgende verwijzing: SAG, 108bis, nr. 160, 1669); SAG, 110, nr. 3, 31 jan. 1749.

(33) Zie bijlagen 5 en 6.

(34) R. VAN DER MADE, L'influence de l'ivresse sur la culpabilité, 16e et 17e siècle, in *Tijdschrift voor Rechtsgeschiedenis*, 20, 1952, p. 73.

(35) Met name in 1545, 1549, 1570, 1589, 1616 en 1628. Zie *ibid.*, pp. 73-76.

(36) A.-M. ROETS, *op. cit.*, p. 91; B. SCHOTTE, *op. cit.*, p. 30.

bij betrokken ; de vechtjassen waren merendeels gewone lieden³⁷. Vooral in de kleinbier- en brandewijnhuizen werd veel gevochten. Zo schreef Van den Deurpe, de procureur van de hoogbaljuw, in 1779 : „*de cleene herbergen alwaer regulierelijck het meeste wanorde ghebeurt*”³⁸. Het was evenwel moeilijk te weten te komen waar en wanneer er gevochten was. Daarom beval het Gentse stadsbestuur in 1700 en 1704 de geneesheren te melden wanneer zij gekwetsten ten gevolge van vechtpartijen verzorgd hadden. Het was vergeefse moeite, want de artsen, die het vertrouwen van hun klanten niet wensten te verliezen, gaven geen gevolg aan het bevel³⁹. Het aantal herbergtwisten nam zelfs toe in de achttiende eeuw : tussen 1715 en 1719 gebeurde 66,4 procent van de gewelddadens op straat, 28,0 procent in herbergen en 5,6 procent thuis, tussen 1775 en 1779 45,9 procent op straat, 37,7 procent in herbergen en 16,4 procent thuis⁴⁰. De overheid vreesde veel minder de okkasionele kriminaliteit dan de professionele. Het is echter niet duidelijk in welke mate herbergen daarbij betrokken waren⁴¹. Zo werden ongetwijfeld veel gestolen goederen geheeld in herbergen en waren zij vaak ideale schuilplaatsen. Daarom kregen de tappers tijdens uitzonderingstoestanden steeds het bevel een logementsbriefje binnen te brengen, zoals in Gent in 1763 en 1773 gebeurde naar aanleiding van een veelvoudige moord⁴². Vooral de logementshuizen werden gevisseerd. Zo schreef het Gentse stadsbestuur in 1771 : „*dat men is geïnformeert dat in deselve logiesthuysen hun dickmaels ophouden ende verbergen vremde ende suspecte personen*”⁴³. De herberg was niet alleen een belangrijk decor voor okkasionele en professionele kriminaliteit, maar ook voor voorhuwelijks betrekkingen en overspel. Het is evenwel niet makkelijk een herberg te onderscheiden van een bordeel. Zo was in Gent tussen 1715 en 1719 57 procent van de vervolgde bordeelhouders herbergier, tussen 1775 en 1770 29 procent⁴⁴. In Gent waren er geen hoerbuurten zoals in Antwerpen en Brussel. De bordelen en 'lichte herbergen' lagen verspreid, enkel bij de Kattenbergkazerne was er een lichte concentratie. Zoals Dérival in 1782 opmerkte : „*Les femmes publiques y sont tolérées quand elles n'occasionnent pas de désordre. C'est un mal nécessaire qui peut-être moins qui si l'on voulait user d'une trop grande sévérité*”⁴⁵.

(37) A.-M. ROETS, *op. cit.*, p. 69.

(38) SAG, 156/34, nr. 13, 6 okt. 1779.

(39) SAG, 108bis, nr. 107, 30 okt. 1704, 110, nr. 2, 16 nov. 1700.

(40) A.-M. ROETS, *op. cit.*, p. 70.

(41) Uit het onderzoek van procesbundels blijkt dat in het Engelse stadje Terling tussen 1590 en 1650 in 39 procent van de kriminele zaken een drankhuis betrokken was. Zie K. WRIGHTSON, *Alehouses, order and reformation in rural England, 1590-1660*, in *Popular culture and class conflict, 1590-1914. Explorations in the history of labour and leisure*, Sussex, 1981, p. 13. Uit het onderzoek van meer dan 3.000 politierapporten blijkt dat in Parijs in de achttiende eeuw 54 procent van de voedseldieven in een herberg verbleef. Zie D. ROCHE, *op. cit.*, p. 125.

(42) SAG, 110, nr. 4, 3 dec. 1763, nr. 5, 29 dec. 1773.

(43) SAG, 108, nr. 5, f° 64, 9 okt. 1771.

(44) A.-M. ROETS, *op. cit.*, p. 248.

(45) DÉRIVAL, *Le voyageur dans les Pays-Bas Autrichiens ou lettres sur l'état actuel de ces pays*, Amsterdam, 1782-1783, deel 5, pp. 12-13.

Voor ongehuwde jongeren was de herberg van groot belang. Zij genoten er enige onafhankelijkheid en waardering die daarbuiten ongevoen was, waardoor de herberg uitermate geschikt was voor kennismaking en vrijerij. Deze gemengde samenkomsten, de zogenoemde *conventicula*, waren vanzelfsprekend niet naar de zin van de kerkelijke autoriteiten. De wereldlijke overheid, die andere kopzorgen had, tilde er niet zwaar aan en vaardigde slechts op aandrang van de kerkelijke autoriteiten ordonnaties uit betreffende de *conventicula*. Vóór het laatste kwart van de zeventiende eeuw werd uitsluitend plaatselijk opgetreden. Dit veranderde onder aartsbisschop A. De Berghes (1671-1689), die als eerste systematisch campagne voerde tegen de gemengde samenkomsten. Op verzoek van de dekens publiceerde hij op 25 november 1675 een herderlijke brief waarin hij dreigde de deelnemers aan *conventicula* de sakramenten te ontzeggen, en in 1681 verzocht hij met succes de Grote Raad een ordonnantie uit te vaardigen om de brief te ondersteunen. In 1685 publiceerde hij opnieuw een herderlijke brief tegen de *conventicula*, maar de jongeren stelden dat het verbod uitsluitend gold voor zon- en feestdagen. Daarom vaardigde de centrale overheid op verzoek van de aartsbisschop in 1687 een ordonnantie uit waarin de *conventicula* expliciet verboden werden op de werkdagen. H. De Precipiano (1690-1711), de opvolger van A. De Berghes, zette de campagne voort. In de herderlijke brief van 10 april 1691 dekreteerde hij dat het bijwonen van *conventicula* voortaan aanzien werd als een doodzonde en dat aan de deelnemers en de waarden die *conventicula* in hun pand toelieten de sakramenten moesten geweigerd worden. De brief sorteerde effect, want in 1697 verheugden de bisschoppen zich in een gemeenschappelijke brief over de merkbare vermindering van de *conventicula*. De verbetering was evenwel van korte duur: in 1700 gelastte H. De Precipiano de pastoors vier zondagen te preken tegen de gemengde samenkomsten en in 1701 beval de centrale overheid, op verzoek van de aartsbisschop, de *gulden van de jonckmans* te ontbinden. Het gebod werd omzeild door zich aan te sluiten bij de volwassenenverenigingen, wat in 1711 door de aartsbisschop en de centrale overheid werd verboden. Het overlijden van H. de Precipiano betekende het einde van de campagne tegen de *conventicula*. Voortaan lieten de kerkelijke en centrale overheden de gemengde samenkomsten goeddeels op hun beloop. In het laatste kwart van de achttiende eeuw gebeurde evenwel iets opmerkelijks in Gent: het stadsbestuur, dat voordien nooit — zelfs niet tijdens de grote kerkelijke campagne — opgetreden had tegen de *conventicula*, vaardigde tussen 1778 en 1793 vier voorgeboden uit waarin het de gemengde samenkomsten verbood. Met deze koerswijziging trachtte het, in het kader van de nieuwe sociale politiek, de ontspanningsactiviteiten van de jongeren aan banden te leggen. Dit blijkt ook uit het voorgebod van 1781, waarin de jongeren verbod kregen te gokken, en dat van 1786, waarin de herbergiers verbod kregen te schenken aan de „Blauwe Jongens”, de weesjongens van de stedelijke armenschool in de Nederkwaadham ⁴⁶.

(46) SAG, 110, nr. 6, 19 feb. 1781, nr. 7, 21 feb. 1786.

Vóór 1699 waren kansspelen enkel verboden op zon- en feestdagen⁴⁷. Sinds 1609 werd getracht ze op de andere dagen binnen de perken te houden door een belasting op de kaart- en dobbelspelen te heffen⁴⁸. In 1699 werden de hazardspelen voor het eerst door het centraal bestuur totaal verboden, omdat ten gevolge van het verstrengde overheidsoptreden in de omringende landen veel beroepsspelers naar de Zuidelijke Nederlanden waren afgezakt. Het Gentse stadsbestuur steunde het verbod niet: het vervolgde slechts bij hoge uitzondering een valsspeler. Het voerde enkel uit eigenbelang in 1709 een belasting op de triktrakborden in⁴⁹. Tijdens de tweede helft van de achttiende eeuw veranderde de houding van het stadsbestuur: herhaalde malen verbood het zowel aan de gewone burgers als aan de militairen de hazardspelen.

Wegens hun lange duur, het groot aantal genodigden en hun overdaad zijn de partikuliere feesten steeds een doorn in het oog geweest van de wereldlijke en geestelijke autoriteiten. Zij hebben herhaaldelijk geprobeerd ze onder controle te krijgen, maar zijn daar nooit in geslaagd. Zo beval de centrale overheid in 1531 de bruiloften tegen de volgende middag te beëindigen en het aantal gasten te beperken tot twintig⁵⁰. In 1589 werd het gebod herhaald en eraan toegevoegd dat elk verlovingsfeest door een sergeant moest gecontroleerd worden⁵¹. In 1613 werden de voorschriften voor de bruiloften gematigd: voortaan mochten zij twee dagen duren en mochten er vierenzestig genodigden zijn; op bruiloftsmalen mochten uitsluitend naaste verwanten worden uitgenodigd⁵². In 1711 werden de voorschriften evenwel opnieuw verstrengd: het aantal bruiloftsgasten moest beperkt worden tot veertig, de dodenmalen moesten versoerd worden en aan de aanstaande en jonggehuwden werd het verboden *eenigh drinckgelagh ofte quanselbier ofte schotelspijse* te geven⁵³. Na 1711 vaardigde de centrale overheid geen ordonnanties meer uit betreffende de partikuliere feesten. Ook de publieke feesten waren vaak een doorn in het oog van de autoriteiten. Er waren erg veel publieke feesten, maar één feest overtrof al de andere: de kermis. Zo betoogde de *Jointe van de Gesupprimeerde Mendiciteyt* in 1779: „*dat menighe basen in ieder neiringhe sigb bevinden bijnaer sonder werklieden ten tijde van de kermissen*” en schreef Dérival in 1782: „*Il fréquente beaucoup les cabarêts,*

(47) Zie bijlage 4.

(48) G. DE BAETS, *op. cit.*, p. 125 (met volgende verwijzing: V. BRANTS, *Recueil des ordonnances des Pays-Bas, 1597-1621*, Brussel, 1912, deel 2, p. 15, 31 aug. 1609).

(49) A.-M. ROETS, *op. cit.*, p. 37; SAG, 93, nr. 49, f° 75, 13 sep. 1709, 108bis, nr. 240, 1 okt. 1709, 156/34, nr. 4, 3 sep. 1709; L. SCHEPENS, *op. cit.*, p. 268 (met volgende verwijzingen: SAG, 121, nr. 14, 3 sep. 1709, 94, nr. 2047, 13 sep. 1709).

(50) H. SOLY, *Kroeglopen in Brabant en Vlaanderen, 16de-18de eeuw*, in *Spiegel Historiae*, jg. 18, 1983, p. 573.

(51) *PL.VL.*, deel 2, p. 169, 22 juni 1589.

(52) *Ibid.*, p. 738, 30 sep. 1613.

(53) *ROPBA*, deel 2, p. 363, 10 juli 1711. Kwanselbier was het aanbieden door de aanstaande of jonggehuwden aan de jongeren van de buurt van één of meerdere tonnen bieren. Zie J. HEINSIUS, *Woordenboek der Nederlandsche taal*, Den Haag en Leiden, 1916, deel 8, p. 696.

surtout dans les tems de kermes et de foire. C'est un tems de rejouissance pendant lequel le peuple se livre sans retenue aux excès de la boisson"⁵⁴. In Gent waren er acht parochiekermissen, die elk officieel vier dagen maar in werkelijkheid negen dagen duurden⁵⁵. Dit was natuurlijk teveel van het goede, maar aangezien het stadsbestuur bevreesd was voor de mogelijke reacties op maatregelen en de kermissen voor de stadskas een flinke stuiver opbrachten, bleef lange tijd alles bij het oude. Ook de centrale overheid durfde de kermissen niet te beteugelen. Vóór het laatste kwart van de achttiende eeuw heeft zij slechts één verordening betreffende de kermissen uitgevaardigd, te weten op 7 oktober 1531⁵⁶. Toen het stadsbestuur in de jaren zeventig van de achttiende eeuw evenwel zijn sociale politiek herzag, kon het niet meer aan de kermissen voorbij. Men durfde het nog niet aan het aantal te verminderen en trachtte ze indirect te beteugelen: op 19 februari 1778 verbood men in een herberg te dansen — het voornaamste kermisvermaak — tenzij een speciale toelating verkregen was. Deze moest afgekocht worden, maar omdat uitsluitend de rijke waarden dit konden opbrengen waren de danspartijen feitelijk verboden⁵⁷. Op 4 oktober 1779 verzocht het St.-Zacheüs-gilde aan het stadsbestuur de danspartijen ten minste tijdens de kermissen vrijelijk toe te laten⁵⁸. Twee dagen later vroeg Van den Deurpe, de procureur van de hoogbaljuw, aan de magistraat niet in te gaan op het verzoek, omdat in de herbergen *alwaer ter occasie van de kermissen van d'een ofte d'ander prochie onder het spel der viole laet dansen, alwaer wort indifferentelijck idereen aenveert sonder aensien van wat prochie, gebiedende daerdoor dat d'eene helft der versaemelde personen d'ander helft niet en kent, dickwils onder elckanderen disputen krijgben, tot vechten commen, waeruyt de aldergrootste troubelen ende ongelucken resulteren*⁵⁹. Ook Matthijs, de onderbaljuw, en de *Jointe van de Gesupprimeerde Mendiciteyt* verzochten het stadsbestuur het verzoek niet in te willigen. Bovendien stelden zij voor het aantal parochiekermissen te verminderen; het verzoekschrift van het St.-Zacheüs-

(54) DERIVAL, *op. cit.*, deel 4, p. 253; C. LIS, H. SOLY, D. VAN DAMME, *Op vrije voeten? Sociale politiek in West-Europa, 1450-1914*, Leuven, 1985, p. 116. De *Jointe van de Gesupprimeerde Mendiciteyt* was een stedelijke steunverlenende instelling, die op 17 maart 1777 op voorstel van voorschepen J. J. Ph. Vilain XIII werd opgericht om vat te krijgen op de bedelaars die niet bij de Armenkamer waren ingeschreven. Zie M. KIN, *Economische transformaties en verarming te Gent in de achttiende eeuw*, in *Tijdschrift voor Sociale Geschiedenis*, jg. 8, 1982, pp. 34-53; Id., *Evolutie van de sociale politiek te Gent in de 18de eeuw*, Gent, 1979, onuitgegeven licentiaatsverhandeling; Id., *Ruimtelijke stratificatie van arm en rijk te Gent: een doorsnede in 1741 en ca. 1777/84*, in J. DE BELDER, W. PREVENIER, C. VANDENBROEKE, (eds.), *Sociale mobiliteit en sociale structuren in Vlaanderen en Brabant van de late Middeleeuwen tot de 20ste eeuw*, Studia Historica Gandensia 257, 1983, pp. 129-148.

(55) P. CLAEYS, *Pages d'histoire locale Gantoise*, Gent, 1885-1896, deel 3, p. 166.

(56) H. SOLY, *Kroeglopen in ...*, p. 573.

(57) SAG, 110, nr. 6, 19 feb. 1778.

(58) SAG, 156/34, nr. 13, 4 okt. 1779.

(59) SAG, 156/34, nr. 13, 6 okt. 1779.

gilde keerde zich tegen de herbergiers⁶⁰. Het stadsbestuur voelde zich nu voldoende geruggesteund en op 1 december 1779, meer dan zes jaar voordat Jozef II het beruchte kermisedikt uitvaardigde, verbood het al de parochiekermissen, met uitzondering van de St.-Baafskermis, en bevestigde het de verordening van 19 februari 1778⁶¹.

Gent is steeds een belangrijke garnizoenstad geweest. In vreedstijd waren er soldaten ingekwartierd in het Spanjaardenkasteel, in de Kattenberg en in de Kavaleriekazerne. In oorlogstijd ontstond evenwel dikwijls een tekort aan kwartieren door de toevloed aan soldaten. Dit gebeurde vooral tijdens de winter, wanneer de veldtochten werden gestaakt en de meeste soldaten in de steden werden samengetrokken. Het stadsbestuur trachtte zo'n tekort te verhelpen door soldaten bij burgers te logeren. Ingeval dit niet volstond, verplichtte het de gebuurten en de herbergiers tot de inkwartiering van soldaten. Dit gebeurde onder meer tijdens de Negenjarige Oorlog (1689-1697). Op 18 september 1690 stipuleerde het stadsbestuur dat iedereen die soldaten wilde logeren één stuiver kreeg voor de overnachting van een soldaat en een halve stuiver voor het stallen van een paard. Blijkbaar was er weinig respons, want vijf dagen later beval de magistratuur aan de gebuurten en de herbergiers zoveel mogelijk slaapplekken in orde te brengen⁶². Ook onder het Angevijs bewind (1700-1706) kende Gent een grote overlast van soldaten. Voor de Fransen was het immers zowel vanuit strategisch als financieel oogpunt voordeliger in de winter hun troepen in Gent te logeren dan in Frankrijk. Vooral na 1704, toen het oorlogsterrein verlegd werd van Zuid-Duitsland naar de Zuidelijke Nederlanden, was de logementsdruk zwaar. Onder het Anglo-Bataafs bewind (1706-1713) was de logementsdruk nog groter: in de winter waren er negenduizend Engelse soldaten in Gent ingekwartierd⁶³. Weerom werden de herbergiers verplicht soldaten te logeren. In 1709 schreef het St.-Zacheüs-gilde: „*dat de herberghiers soo bij daghe als bij nachte sedert ende geduerende den jehbenwoordighen oorloghe ghechargeert worden met personele ende effectieve logementen van militaire, soo cavallerie als infanterie*”⁶⁴. Ook tijdens de Oostenrijkse Successieoorlog (1744-1748) werden de herbergiers belast met militaire logementen. Om desertie tegen te gaan werd het ze verboden soldaten die geen logementsbiljet hadden te logeren en waren zij verplicht het vertrek van soldaten te melden⁶⁵. In 1758 klaagden de Gentse herbergiers bij de Raad van Financiën over het groot aantal militaire logementen en de lage vergoedingen. De klacht werd onontvankelijk verklaard⁶⁶. In 1793 werden de herbergiers opnieuw verplicht soldaten te logeren, maar omdat de herbergen propvol zaten met *émigrés*

(60) SAG, 108bis, nr. 13, 1779, Religieuze en Caritatieve Instellingen, XII, nr. 28, 1779.

(61) SAG, Religieuze en Caritatieve Instellingen, XII, nr. 28, 1 dec. 1779. Het kermisedikt werd op 11 feb. 1786 uitgevaardigd. Zie *ROPBA*, deel 12, p. 470.

(62) SAG, 108bis, nr. 107, 18 sep. 1690, 23 sep. 1690.

(63) L. SCHEPENS, *op. cit.*, pp. 89, 134, 156.

(64) SAG, 131, nr. 4, 1709.

(65) SAG, 110, nr. 2, 2 okt. 1745, 19 okt. 1745, 29 okt. 1745.

(66) SAG, 156/34, nr. 1, f° 151, 31 juli 1758.

miste de maatregel effect. Daarom gebod de magistraat enkele dagen later iedereen die soldaten kon logeren, zich te melden ⁶⁷.

5. *De herberggasten* ⁶⁸

Het vreemdelingenverkeer was erg belangrijk voor de voorspoed van een stad, maar het had ook een schaduwzijde : sommige vreemdelingen konden een gevaar zijn voor de publieke rust. Daarom trachtten de stadsbesturen op de hoogte te zijn van het komen en het gaan van de vreemdelingen. Zo verplichtte het Gentse stadsbestuur in 1572 de vreemdelingen bij hun aankomst aan de poortwachters een logementsbiljet te vragen en dit gedurende hun verblijf bij zich te dragen ⁶⁹. In 1574 gelastte de magistraat de herbergiers een gastenboek bij te houden en maandelijks een gastenlijst in te leveren ⁷⁰. Deze tijdsspanne was te groot en in 1629 werden de herbergiers verplicht elke avond een gastenlijst af te geven. Deze bepaling bleef tot op het einde van de achttiende eeuw van kracht. Uit de talrijke heruitvaardigingen blijkt dat zij slecht werd opgevolgd : tussen 1629 en 1794 werden de herbergiers maar liefst negenenzestig maal gemaand het logementsbiljet in te leveren. Tijdens de Devolutieoorlog (1667-1668) moest dit vóór 20 u. gebeuren, onder het Angevijs bewind (1700-1706) werd het verlaat tot één uur na het luiden van de avondklok en in 1757 werd gestipuleerd dat het logementsbiljet in de zomer moest afgegeven worden vóór 22 u. en in de winter vóór 19 u. In 1790 werden de herbergiers opnieuw verplicht een gastenboek bij te houden.

Zoals reeds werd opgemerkt, was de herberg een ideale schuilplaats voor lieden die het daglicht schuwden, zoals criminelen en deserteurs. Ook voor bedelaars en vagebonden was de herberg een ideaal schuiloord. Daarom verbood de centrale overheid tussen 1506 en 1617 elf maal de herbergiers drank te schenken of logies te verstrekken aan bedelaars en vagebonden. Daarnaast werd de herberg aanzien als een verwekker van armoede. Zo verbood het Gentse stadsbestuur in 1534 de ondersteunde armen, op straffe van schrapping van de armenrol, een herberg te bezoeken, en gelastte het in 1730 en 1750 de ambtenaren van de Armenkamer alle dagen in de herbergen rond te gaan en de aangetroffen bedelaars en vagebonden aan te houden. Bij de eerste aanhouding moesten zij uit de stad worden gezet, bij de tweede opgesloten in de gevangenis.

Omdat soldaten met financiële moeilijkheden er dikwijls toe overgingen hun uitrusting te verkopen, te deserteren of te frauderen, verboden de centrale overheid en het Gentse stadsbestuur tijdens de Negenjarige Oorlog (1689-1697) en de Spaanse Successieoorlog (1702-1713) geld te lenen aan soldaten of ze drank of voedsel te verstrekken. In de tweede helft

(67) J. LACHAERT, *De openbare mening te Gent gedurende de Franse Omwenteling*, Gent, 1950, onuitgegeven licentiaatsverhandeling, p. 104 ; SAG, 108bis, nr. 65, 23 nov. 1793.

(68) Zie bijlagen 7, 8 en 9.

(69) SAG, 108bis, nr. 107, 6 sep. 1572.

(70) SAG, 93, nr. 42, f° 93, 31 dec. 1574.

van de achttiende eeuw werd het verbod vele malen herhaald en werd het ook verboden de garnizoensoldaten te beledigen of met hen te vechten.

III. BELASTING EN ONTDUIKING. FISKALE ASPEKTEN VAN HET OVERHEIDSOPTREDEN BETREFFENDE HERBERGEN

1. *De fiskale ambtenaren*

Voor de fiskale controle beschikten de pachters van de accijnzen over twee soorten ambtenaren : stadsambtenaren en *garden*, die zich onderscheidden door hun aanstellingsprocedure : de stadsambtenaren werden aangesteld door de schepenen van de Keure, de *garden* door de pachters⁷¹. Er waren twee soorten stadsambtenaren : officieren en bezoldigden. Officieren waren stadsambtenaren die een ambt (officie) gekocht hadden of pachtten van de feitelijke officiehouder en hun inkomsten putten uit de remuneraties voor hun prestaties, zoals de ontvangers, de deurwaarders, de poortklerken, de boomhouders, de staatmakers⁷² en de controleurs. De stadssoldaten en de klerken (*officiaelen*) daarentegen waren bezoldigden. Met uitzondering van de poortklerken en de boomhouders waren de stadsambtenaren ondergebracht in het *wijn-* en het *biercomptoir*. De drieënvijftig *garden* waren evenals de stadssoldaten en de klerken bezoldigd. Hun taak was de illegale invoer van dranken te beletten. Om mogelijke vertrouwelijkheid met smokkelaars te voorkomen, werd hun ronde of standplaats maandelijks veranderd.

2. *De aankoopprocedure voor dranken*

De aankoopprocedure voor dranken was nauwkeurig gereguleerd om fraude tegen te gaan⁷³. Volgen we, als voorbeeld, de aankoop van een partij bier door een tapper. Een biertapper kocht bij een officieel erkende brouwer of biersteker⁷⁴ een partij bier. Het bier mocht evenwel nog niet vervoerd worden. Eerst moest de tapper naar het *biercomptoir* gaan om de verschuldigde accijnzen te betalen. Hij mocht zich niet laten vervangen door de brouwer, de biersteker, een knecht of een biervoerder. Bovendien moest ook de brouwer of biersteker de verkoop melden en een verkoopboek bijhouden. Daarna moest de tapper de kwitantie (*accijnsbiljet*) over-

(71) Na de vervanging van het pachtstelsel door de regie in 1786 stonden de fiskale ambtenaren in dienst van de directeuren van de stadsrechten. Zie P. LENDERS, *Fiscale octrooien en pachten te Gent na 1750*, in *Handelingen der Maatschappij voor Geschiedenis en Oudheidkunde te Gent*, 37, 1983, p. 195.

(72) De staatmakers maakten na betaling door een drankhandelaar een procesverbaal op van de drankvoorraad. Zie R. VAN DER MEULEN, J.A.N. KNUTTEL, J.H. VAN LESSEN, *Woordenboek der Nederlandsche taal*, Den Haag en Leiden, 1940, deel 15, pp. 297-298.

(73) De verordeningen betreffende de fiskale aspecten van het overheidsoptreden zijn opgenomen in bijlagen 10, 11 en 12. Zij zijn geklasseerd naar drank en naar zij voorkomen in de tekst.

(74) Een biersteker was een groothandelaar in bier, een wijnsteker een groot-handelaar in wijn en/of brandewijn.

handigen aan de ontvanger van de biervoerders, die ze doorgaf aan een biervoerder. Pas nu mocht het bier vervoerd worden. Wanneer het bier ter bestemming was, moest de biervoerder het *accijnsbiljet* half scheuren (*bisseren*) opdat het niet meer kon gebruikt worden, en het ter controle bewaren. In 1773 werd de aankoopprocedure voor bier verbeterd. Voortaan kreeg de tapper nadat hij de accijnzen betaald had twee kwitanties, een *accijnsbiljet* en een *contrebiljet*, die allebei aan de ontvanger van de biervoerders moesten gegeven worden, die ze vervolgens doorgaf aan een biervoerder. Het *contrebiljet* moest door de biervoerder vóór het transport aan de biertonnen worden bevestigd en mocht naderhand niet meer worden verwijderd, waardoor het makkelijker werd de tonnen met belast bier te onderscheiden van de tonnen met smokkelbier ⁷⁵.

De aankoopprocedure voor wijn verschilde niet van die voor bier. Ook wijn mocht pas na de betaling van de accijnzen vervoerd worden en dit mocht uitsluitend door de beëdigde vaatjesvoerders (ook kortewagenkruisers, winddragers of wijnvoerders genoemd) of kraankinders (ook wijnschroeders genoemd) gebeuren. Vaten van minder dan 60 stopen (138 liters) en flessen moesten door vaatjesvoerders getransporteerd worden, vaten van meer dan 60 stopen door kraankinders. De aankoopprocedure voor brandewijn daarentegen vertoonde grote verschillen met die voor bier en wijn. Zo was voor het vervoer van minder dan zes stopen brandewijn (13,8 liters) geen *accijnsbiljet* vereist en mochten de stokers zelf brandewijn vervoeren. Door de geringe controle was de brandewijnfraude zo verspreid dat P. De Nocker, Guillaume en Jucodus Poelman, de belangrijkste Gentse stokers, in 1755 dreigden de stedelijke en provinciale belastingen niet meer te betalen en hun bedrijven te sluiten ⁷⁶. Het stadsbestuur werd opgeschrikt, want, zoals blijkt uit een bewaarde *vont* van 435 wijn- en brandewijnhuizen ⁷⁷, deze drie stokers leverden 61,6 procent van de aangegeven Gentse brandewijn. Het wegvallen van hun betalingen zou voor de stadskas een zwaar verlies hebben betekend en het stadsbestuur nam strenge maatregelen. Voortaan mochten de brandewijnschenkers zich uitsluitend in enkele erkende verkoopplaatsen brandewijn aanschaffen. Dit gold ook voor de brandewijntappers van het Spanjaardenkasteel en de kantinehouders. De brandewijn die elders gekocht was zou verbeurd worden. Daarnaast kregen de *garden* en de stadssoldaten tien stuivers voor elke stoop brandewijn die zij in beslag konden nemen — een geweldig grote premie die bijna overeenkwam met het dagloon van een ongeschoolde arbeider — en maakten de staatmakers van het *wijncomptoir* een *vont* in de wijn- en brandewijnhuizen ⁷⁸. De maatregelen sorteerden effect, want tussen 1753/4 en 1755/6 stegen de inkomsten van de brandewijnaccijnzen met 57,6 procent ⁷⁹. Ook

(75) SAG, 110, nr. 5, 30 juli 1773.

(76) SAG, 108bis, nr. 15, 1755.

(77) SAG, 156/34, nr. 26, 9-27 jan. 1756.

(78) A.-M. ROETS, *op. cit.*, p. 182, 4 sep. 1755 (met volgende verwijzing: SAG, 108bis, nr. 33); SAG, 108bis, nr. 33, 28 apr. 1755. Zie ook voetnoot 77.

(79) R. VAN DAELE, *Proeve tot een sociaal-economische studie van Gent op basis van de accijnsrekeningen, 17de-18de eeuw*, Gent, 1985, onuitgegeven licentiaatsverhandeling, p. 70.

het aantal veroordelingen voor brandewijnfraude steeg spektakulair: in de eerste helft van de achttiende eeuw was hun aandeel ten opzichte van het totaal aantal veroordelingen nooit meer dan 10 procent, tussen 1750 en 1759 bedroeg het 17,6 procent⁸⁰. In Brugge was tien jaar voordien, in 1745, dezelfde hervorming doorgevoerd en toen was ook het aantal vervolgingen voor brandewijnfraude toegenomen: tussen 1744 en 1748 bedroeg het aandeel van de vervolgingen voor brandewijnfraude ten opzichte van het totaal aantal vervolgingen voor deviant gedrag 21,8 procent⁸¹.

3. De fiskale controle

De fiskale ambtenaren beschikten over tal van controlemiddelen om de fraude van de bieraccijnzen in te dijen. Het voornaamste controlemiddel was de *vont*, het onverwachts inventariseren van de voorraad van een bierhandelaar, wat nooit geweigerd mocht worden. Wanneer de aangegeven, belaste hoeveelheid niet werd weergevonden, werd de handelaar beboet of geschorst. Bij de aanvang van het pachtjaar werd een algemene *vont* gemaakt bij alle bierhandelaars die als uitgangspunt diende voor het komende jaar. Ook de prijs- en kwaliteitsvoorschriften waren belangrijke controlemiddelen. Zij bepaalden immers de taxatie van het bier. Sinds 1668 waren uitsluitend twee soorten ingebrouwen bier in Gent toegelaten: goedbier, dat ook dubbel-, groot- of sterkbier werd genoemd en door de goedbierhuishouders werd verkocht, en kleinbier, dat ook smal-, enkel-, half- of lekbier werd genoemd en door de kleinbierventers werd verkocht. Er werd ook veel vreemd bier geschonken, zoals het Leuvense, Antwerpse, Lierse, Mechelse en Brusselse. Bier dat buiten een ommuurde stad was gebrouwen, zogenoemd plattelands- of buitenbier, mocht niet worden ingevoerd⁸². Hoegaards bier werd ofschoon het niet in een ommuurde stad gebrouwen was bij het vreemd bier gerekend. De prijs van een pot goedbier was vastgesteld op 2 stuivers en die van een pot kleinbier op een halve stuiver. De prijs van een ton goedbier bedroeg 120 tot 140 stuivers en die van een ton kleinbier 30 stuivers. De prijzen bleven ongewijzigd tot in de jaren zestig van de achttiende eeuw, toen zij wegens de stijgende graanprijzen verhoogd werden⁸³. De overheid had het heel wat moei-

(80) A.-M. ROETS, *op. cit.*, p. 181.

(81) B. SCHOTTE, *op. cit.*, p. 347; F. THEERENS, *op. cit.*, p. 136, 17 nov. 1745 (met volgende verwijzing: SAB, 122, reeks II, reg. 5, nr. 15).

(82) Ook in Mechelen was uitsluitend ingebrouwen bier toegelaten. Zie D. VERCAUTEREN, *Peilingen naar het belang van de Mechelse bierindustrie in het Ancien Régime*, Gent, 1983, onuitgegeven licentiaatsverhandeling, p. 75.

(83) Ter vergelijking: het dagloon van een ongeschoolde arbeider bedroeg 12 tot 14 stuivers en dat van een geschoolde arbeider 20 tot 24 stuivers. De bierprijzen werden weergevonden in: BUG, Hs. 139, f° 303, 19 sep. 1696; RAG, Raad van Vlaanderen, nr. 29.618, 1699; SAG, 93, nr. 46, f° 35, 15 apr. 1672, nr. 47, f° 20, 7 apr. 1690, 108, nr. 4, f° 62, 20 mei 1724, nr. 6, f° 46, 1677, 156/34, nr. 1, f° 256, 2 mei 1767, nr. 11, 13 mrt. 1756, nr. 13, mei 1722, juli 1759, mrt. 1764, 1766, nr. 21, 30 apr. 1722, nr. 30, 5 jan. 1669. De drank-, maaltijd- en logementsprijzen worden uitvoerig in een toekomstig artikel besproken. Een Gentse ton bevatte 143 tot 156 liters, een Gentse pot 1,15 liter.

lijker om de kwaliteit van het bier te controleren. Aangezien de bierprijzen vastlagen konden de brouwers bij een verandering van de graanprijzen de bierprijzen immers niet aanpassen. Daarom wijzigden zij de kwaliteit van het bier. Om te vermijden dat zij de kwaliteit te veel zouden verminderen, werden de brouwers die met opzet slecht bier leverden geschorst en werd het de tappers toegestaan slecht bier te ruilen met goed bier zonder andermaal accijnzen te betalen. Andere controlemiddelen waren de oktrooiering van de goedbierhuizen en de uitsluiting van bepaalde personen uit de bierhandel. Zo was het de fiskale ambtenaren, de biervoerders, de kuipers, de brouwers, de bierstekers, de burgerwachten, de soldaten en de magistraten verboden een bierhuis uit te baten. Daarnaast werd iedereen die bij de bierhandel betrokken was, verplicht onder eed te verklaren niet te zullen frauderen. De herbergiers mochten niet in het groot verkopen en waren verplicht zich te bevoorraden bij vrije brouwers of bierstekers. Zij mochten geen bier betrekken van geprivilegieerde herbergen of van religieuze instellingen, zoals begijnhoven en godshuizen. Zij hadden verbod te brouwen of menagebier te kopen. Dit bier werd gebrouwen door de menagebrouwers. Er waren twee soorten brouwers in Gent: vrije brouwers (ook wittebrouwers genoemd) en menagebrouwers (ook huisbier- of bruinbierbrouwers genoemd). Menagebier, dat minder belast werd, mocht uitsluitend voor niet-tappers bestemd zijn. In de middeleeuwen werd het meestal thuis door de partikulieren zelf gebrouwen. In het *ancien régime* werd het ook in huurbrouwerijen of door professionele brouwers gebrouwen. Enkel welgestelden konden menagebier (doen) brouwen, omdat men een minimumhoeveelheid moest brouwen die niet mocht omgeslagen worden. Ook de inhoudsmaten waren een belangrijk controlemiddel. Zo mocht het bier door de tappers uitsluitend in tonnen gekocht worden, mochten de tonnen enkel gebruikt worden om bier in op te slaan, was het verboden ongestandaardiseerde flessen te gebruiken, moesten de inhoudsmaten geijkt en gemerkt worden, en mochten de ritsen niet vervalst worden. Een rits (ook *pinne*, *teecken*, *teeckeninge* of *merck* genoemd) was een inkrassing of inbranding in een inhoudsmaat ter aanduiding van de inhoud, hetwelk in Gent uitsluitend door het godshuis van St.-Jan ten Dullen mocht aangebracht worden. Het bracht tevens een ijk aan, een merk om aan te geven dat de inhoudsmaat legaal geritst was en de ijking betaald was. Op een Gentse bierton moesten naast een rits en een ijk nog twee andere merktekens worden aangebracht: een brouwers- en een kuipersmerk.

De controlemiddelen voor de wijnhandel verschilden nagenoeg niet van die voor de bierhandel: het was verboden wijn te mengen; de betrokkenen bij de wijnhandel waren verplicht onder eed te verklaren niet te zullen frauderen; de wijnhuizen moesten geoktrooierd zijn; de *taverniers* mochten niet in het groot verkopen of kopen in geprivilegieerde drankhuizen; de wijnstekers, de fiskale ambtenaren, de kraankinders, de vaatjesvoerders, de kuipers, de burgerwachten en de magistraten mochten geen wijnhuis uitbaten. Daarnaast was het de *taverniers* verboden cider (wijn gemaakt met appel- of perensap) of verjus (wranje wijn gemaakt met het sap van onrijpe druiven) te verkopen. Zij mochten ook niet het

maken van een *vont* weigeren. De wijnstekers daarentegen moesten slechts om de twee maanden het maken van een *vont* toelaten, maar wegens de vele misbruiken werd dit recht in 1710 afgeschaft. In 1609 werd de *taverniers* verboden buiten de stad te verkopen. Voordien kregen zij de accijnzen van de wijn die zij buiten de stad verkocht hadden terugbetaald, maar het was gebleken dat zij deze regeling misbruikten door in de stad verkochte wijn aan te geven. De prijscontrole voor wijn verschilde fundamenteel van die voor bier, omdat de overheid wegens de vele wijnsorten geen vaste prijzen kon opleggen. Daarom gebood zij de *taverniers* tijdens de openingsuren naast de voordeur een prijslijst op te hangen. De controlemiddelen voor de brandewijnhandel verschilden weinig van die voor de bier- en de wijnhandel: de fiskale ambtenaren mochten steeds een *vont* maken bij de brandewijnhandelaren; de stokers, de wijnstekers, de fiskale ambtenaren, de kuitpers, de burgerwachten en de magistraten mochten geen brandewijnhuis uitbaten; de brandewijnschenkers mochten niet in het groot verkopen, stoken, in geprivilegieerde drankhuizen kopen of buiten de stad verkopen. De brandewijnprijzen waren evenals de wijnprijzen vrij. Er was één groot verschil met de goedbier- en de wijnhandel: de brandewijnhuizen moesten niet geoktrooierd zijn; het volstond zich op het *wijn-comptoir* aan te geven als brandewijnschenker. Hierdoor waren de brandewijnhuishouders veel mobieler dan de goedbier- en de wijnhuishouders, zodat de brandewijnhandel een ander karakter had dan de goedbier- en de wijnhandel. De kleinbierhandel daarentegen vertoonde grote gelijkens met de brandewijnhandel. De kleinbierhuizen moesten immers evenmin geoktrooierd zijn.

4. De aanslagvoeten

In het *ancien régime* mochten de ondergeschikte besturen geen indirecte belastingen heffen zonder een oktrooi van de centrale overheid. Een oktrooi moest herhaaldelijk worden vernieuwd omdat het slechts enkele jaren van kracht was. De evolutie van de aanslagvoeten kan bijgevolg makkelijk uit de oktrooien worden afgeleid. Het Gentse stadsbestuur had evenwel de toelating de geoktrooierde aanslagvoeten voor dranken te wijzigen daar *de rechten op de wijnen en de bieren te swaer sijn ende dat ghenough seker is dat deselve vermindert sijnde meer sullen commen uuyt te bringen, midts dat hoe de rechtien te swaerder sijn iedereen meer ghenegen is om die te frauderen*⁸⁴. De reële aanslagvoeten kunnen dus niet uit de oktrooien worden afgeleid en moeten uit andere bronnen worden gesprokkeld.

Daaruit blijkt dat een vrije herbergier mits aflegging van de eed tussen 1668 en 1724 per ton goedbier 48 stuivers moest betalen, een ge-

(84) SAG, 108, nr. 6, f° 52, 15 apr. 1672. In 1772 herriep de centrale overheid deze regeling, omdat zij te veel vrijheid aan het stadsbestuur verleende. Zie P. LENDERS, *op. cit.*, p. 186.

wone burger 36 stuivers en een geprivilegieerde tapper 22 stuivers. Wanneer hij de eed niet aflegde moest een vrije herbergier 105 tot 108 stuivers betalen, een gewone burger 85 tot 108 stuivers. Zowel een kleinbierventer als een gewone burger moesten mits aflegging van de eed per ton kleinbier 8 stuivers betalen⁸⁵ en een gewone burger die de eed niet had afgelegd, wat verboden was voor een kleinbierventer, moest 18 stuivers betalen. In het laatste kwart van de zeventiende eeuw moesten per ton sterk menagebier 24 stuivers betaald worden, in de achttiende eeuw 16 stuivers. Per ton dun menagebier moesten steeds 6 stuivers betaald worden⁸⁶. In de accijnzen waren vier rechten begrepen: de grote stadsrechten, de nieuwe impositie, het patersrecht en de oude dubbele impost. De grote stadsrechten waren de stedelijke accijnzen die vóór de 16de eeuw op het bier werden geheven. Zij moesten door iedereen betaald worden. De nieuwe impositie was een stedelijke accijns die in 1637 ingesteld werd ter vervanging van een opgeheven accijns, de impositie, die tussen 1598 en 1636 op het goedbier geheven was. Ook de nieuwe impositie werd uitsluitend op het goedbier geheven. Hij moest door iedereen betaald worden en de aanslagvoet bedroeg 12 stuivers per ton⁸⁷. Het patersrecht was een stedelijke accijns die in 1644 ingesteld werd. Het moest uitsluitend door de tappers betaald worden. De aanslagvoet bedroeg 10 stuivers per ton⁸⁸. De oude dubbele impost was een provinciale accijns uit de late 16de eeuw. Hij moest door iedereen betaald worden. In een ommuurde stad moesten 10 stuivers per ton goedbier en 5 stuivers per ton kleinbier betaald worden, in een onommuurde stad en op het platteland 15 stuivers per ton goedbier en 10 stuivers per ton kleinbier. Per ton vreemd bier moesten steeds 40 stuivers betaald worden⁸⁹. De provinciale accijnzen werden niet door provinciale ambtenaren maar door stadsambtenaren geïnd. De accijnzen omvatten dus zowel de stedelijke als de provinciale accijnzen.

Ook de aanslagvoeten voor wijn en brandewijn konden niet uit de oktrooien worden afgeleid. Uit andere bronnen blijkt dat een *tavernier* mits aflegging van de eed in 1724 per stoop wijn 3 stuivers moest betalen, een gewone burger 2,5 stuivers en een geprivilegieerde tapper 2 stuivers. Wanneer de eed niet werd afgelegd moesten zij per stoop wijn 1 stuiver meer betalen⁹⁰. Een brandewijntapper moest mits aflegging van de eed tussen

(85) Ook in de Noordelijke Nederlanden moest een kleinbierventer niet meer accijnzen betalen dan een gewone burger. Zie A. HALLEMA, J.A. EMMENS, *Het bier en zijn brouwers: de geschiedenis van onze oudste volksdrank*, Amsterdam, 1968, p. 3.

(86) SAG, 93 nr. 46, f° 35, 15 juli 1672, nr. 47, f° 20, 7 apr. 1690, 108, nr. 4, f° 62, 20 mei 1724, nr. 6, f° 46v, 1677, 110, nr. 1, 18 juni 1689, 156/34, nr. 13, mei 1722, juli 1759, 10 nov. 1784, nr. 30, 5 jan. 1669.

(87) P. DE COMMER, *op. cit.*, p. 47; R. VAN DAELE, *op. cit.*, p. 33.

(88) J. DECAVELE, J. VANNIEUWENHUYSE, *op. cit.*, p. 172.

(89) J. DHONDT, Bijdragen tot de kennis van het financieuzen van Vlaanderen, 16e-17e eeuw, in *Nederlandsche Historiebladen*, 1940, p. 164.

(90) SAG, 108, nr. 4, f° 17, 8 mei 1724. Ter vergelijking: een pot gewone Franse wijn kostte in 1724 ongeveer 10 stuivers. Zie G. ELEWAUT, *Herbergen in Gent, 1656-1795*, Gent, 1985, onuitgegeven licentiaatsverhandeling, pp. 92-93.

1668 en 1709 per stoop brandewijn 3 stuivers betalen. Wanneer hij de eed niet aflegde moest hij 10 stuivers betalen ⁹¹. In de wijnaccijnzen waren drie rechten begrepen: de grote wijnaccijns, het *stuyverken* en het recht van de twee groten. De grote wijnaccijns was de stedelijke accijns die vóór de zeventiende eeuw op de wijn geheven werd. Hij moest door iedereen betaald worden. De aanslagvoet bedroeg 2 stuivers per stoop wijn. Het *stuyverken* was een stedelijke accijns die in 1678 ingesteld werd. Het moest uitsluitend door de *taverniers* betaald worden. De aanslagvoet bedroeg 1 stuiver per stoop wijn. Het recht van de twee groten was een stedelijke accijns die in 1713 ingesteld werd. Het moest door iedereen betaald worden en de aanslagvoet bedroeg 1 stuiver per stoop wijn ⁹².

BESLUIT

In deze bijdrage is getracht de relatie tussen de herberg en de overheid in de zeventiende en de achttiende eeuw te verduidelijken aan de hand van de verordeningen van de verschillende besturen, in het bijzonder van de centrale overheid en het Gentse stadsbestuur. Deze relatie was vaak dubbelzinnig doordat de besturen heen en weer werden geslingerd tussen tegenstrijdige overwegingen: uit financiële en economische overwegingen wensten zij het drankverbruik te stimuleren en het aantal herbergen te laten toenemen, terwijl politionele en morele overwegingen aanzetten tot het omgekeerde. Het relatief belang van deze overwegingen bepaalde de houding van de verschillende besturen ten overstaan van de herbergen: de kerkelijke overheid veroordeelde ze kategorisch, de centrale overheid nam een relatief strakke houding aan en het Gentse stadsbestuur, dat erg afhankelijk was van de belastingen op de dranken en sterk onderhevig was aan de druk van belangengroepen, nam een tolerante houding aan. Financieel gewin was zijn hoofdbekommernis. Zolang geld in het laatje kwam, met andere woorden zolang de drankhandelaren de accijnzen betaalden, en de publieke rust niet te zeer verstoord werd, mocht het aantal herbergen ongebreideld toenemen. Ten slotte moest het centraal bestuur ingrijpen en de oktrooiering van herbergen aan het stadsbestuur onttrekken. Ook ten overstaan van de kansspelen, de *conventicula*, de feesten en de okkasionele dronkenschap was het stadsbestuur tolerant. Pas in de jaren zeventig van de achttiende eeuw schonk het in het kader van de nieuwe sociale politiek meer aandacht aan de nadelige gevolgen van het hoge drankverbruik en het groot aantal herbergen. Politionele en morele overwegingen begonnen zwaarder door te wegen. De kansspelen en de *conventicula* werden verboden, het aantal vervolgingen wegens dronkenschap nam sterk toe, het werd verboden zonder toestemming van het stadsbestuur in de

(91) R. VAN DAELE, *op. cit.*, p. 62; A.-M. ROETS, *op. cit.*, p. 179; SAG, 108bis, nr. 33, 1668, 31 jan. 1686. Ter vergelijking: een pot brandewijn kostte in 1760 ongeveer 10 stuivers. Zie G. ELEWAUT, *op. cit.*, p. 118.

(92) C. VANDENBROEKE, Evolutie van het wijnverbruik te Gent, 14e-19e eeuw, in *Album Charles Verlinden*, Gent, 1975, pp. 371-372.

herbergen te dansen en met uitzondering van de St.-Baafskermis werden alle parochiekermissen afgeschaft. Voor het eerst wenste het Gentse stadsbestuur daadwerkelijk op te treden tegen het hoge drankverbruik en het groot aantal drankhuizen, en groeide een consensus met het centraal bestuur over het te voeren beleid ten overstaan van de herbergen.

LE CABARET ET LES AUTORITES

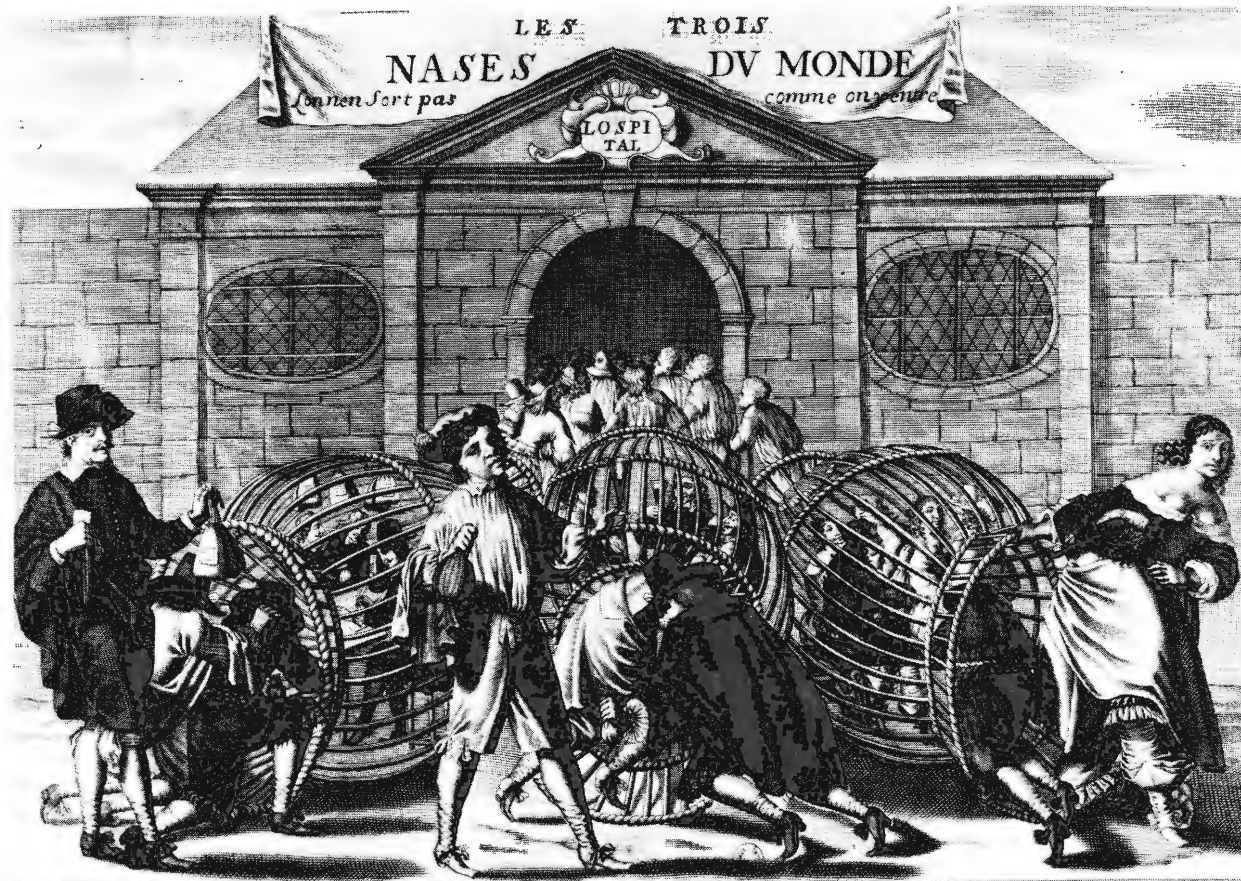
Aspects policiers et fiscaux du comportement des autorités à l'encontre des cabarets aux Pays-Bas Méridionaux, plus particulièrement à Gand, aux 17e et 18e siècles

Cet article tente d'expliquer la relation entre le cabaret et les autorités durant les dix-septième et dix-huitième siècles à partir de l'étude des décrets promulgués par les différentes autorités, en particulier les autorités gouvernementales et les autorités municipales de Gand. Ces rapports étaient souvent ambigus parce que les autorités étaient placées entre des intérêts contradictoires : l'intérêt financier et économique les pressait à stimuler la consommation d'alcool et à promouvoir l'établissement de cabarets, tandis que le point de vue policier et moral y était opposé. L'attitude adoptée envers les cabarets par l'une ou l'autre autorité était déterminée par l'avantage qu'elle en comptait tirer. Le pouvoir ecclésiastique en condamnait catégoriquement l'existence. Par contre, les autorités gouvernementales témoignaient à leur égard d'une attitude moins rigoureuse. Quant aux autorités municipales de Gand, qui en étaient très dépendantes pour les accises sur l'alcool et qui étaient sujettes à l'influence de groupes de pression, elles les toléraient. Aussi longtemps que les distributeurs d'alcool payaient leurs accises et que l'ordre public n'était pas particulièrement troublé, elles autorisaient la libre consommation d'alcool et l'activité de bon nombre de cabarets. La cupidité des autorités de la ville de Gand a dès lors forcé le pouvoir central à intervenir à leur encontre, de sorte qu'elles ne pouvaient plus accorder librement de licences d'exploitation aux cabaretiers. De plus, les autorités municipales étaient tolérantes envers l'ivresse occasionnelle, les fêtes, les jeux de hasard et les compagnies de jeunesse. C'est seulement pendant le dernier quart du dix-huitième siècle, quand les autorités municipales auront changé leur politique sociale, qu'elles essayeront de restreindre la consommation d'alcool et de limiter le nombre de cabarets. Pour la première fois les autorités gouvernementales et les autorités municipales de Gand aligneront leur politique concernant les cabarets.

THE PUBLIC-HOUSE AND THE PUBLIC AUTHORITIES

Police and fiscal aspects of the attitude of the public authorities with regard to the public-houses in the Southern Netherlands, especially in Ghent, in the seventeenth and eighteenth centuries

In this article I try to elucidate the relation between the public-house and the public authorities in the seventeenth and eighteenth centuries by studying the ordinances of the different public authorities, especially the ordinances of the central government and the magistracy of Ghent. This relation was often ambiguous because the authorities swung between conflicting considerations: financial and economic considerations impelled them to stimulate the consumption of alcoholic beverages and the number of public-houses, which were opposed by police and moral considerations. The relative importance of these considerations determined the attitude of the different authorities with regard to public-houses: the Church authorities denounced them categorically, the central government took up a relatively firm attitude and the magistracy of Ghent, which was very dependent on the excises and subject to the pressure of local lobbies, took up a tolerant attitude. Financial gain was its main objective. As long as grist came to the mill, in other words as long as the liquor-traders paid the excises, and the peace was not disturbed, it let things take their course. In spite of the warning of the central government, it allowed the number of public-houses to increase unchecked, so that the central government was forced to intervene and to rescind the right of the magistracy to grant a licence to a public-house. Moreover, the magistracy was tolerant to occasional inebriety, gambling, festivities and the leagues of youth. Only in the last quarter of the eighteenth century, when the magistracy changed its social policy, did it try to limit the high consumption of alcoholic beverages and the large number of public-houses. For the first time there was agreement between the central government and the magistracy of Ghent about the policy to pursue with regard to public-houses.

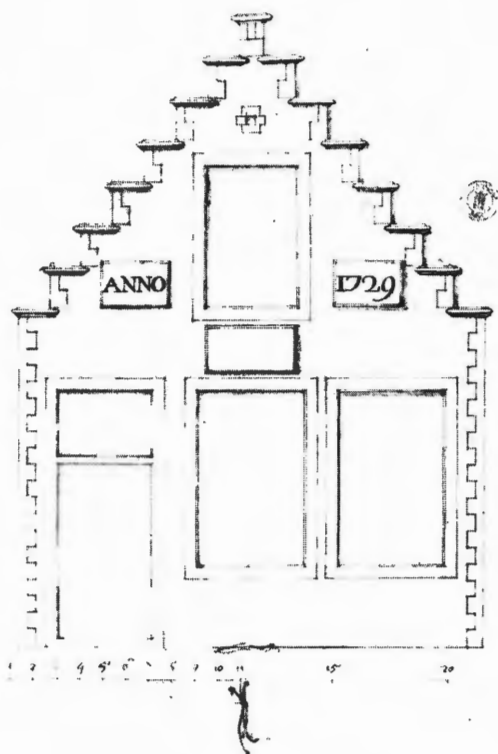
*l'antre ex aue
Duchal*

*La Chicane
Joy par destruytes recorty
aux depens de l'ame et du Corps
Le pauvre, blaudant, demestric
et par son huchement nul
Ne sort point de Ceste Nase
que pour entrer en l'Hospital*

*Le Cabaret
Ceux cy plus approublement
neuz, et mesme blouent
leur holere dans la teppe et maye
mais n'ayant gages ny metal
Il faut sortir de Ceste Nase
pour entrer nuds en l'Hospital*

*Le Bordel
Ceux la pleins de liberte
pour leur biens et leur ame
que une puante, Crengille
Mais apres ce plaisir brutal
ils se font peindre de la Nase
et vont fuir a l'Hospital*

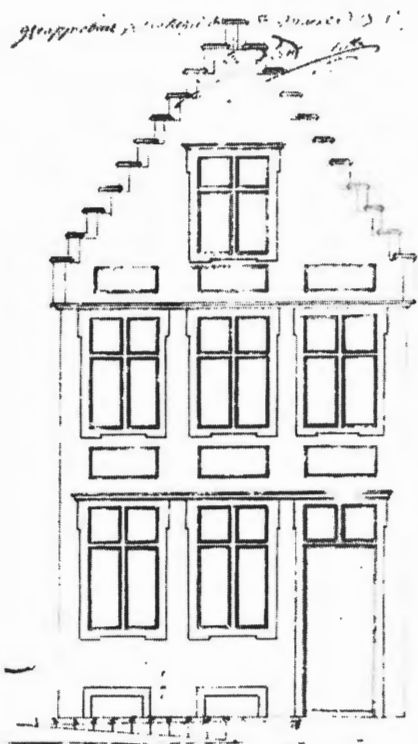
1. De drie wereldse valstrikken : de advokatenstreek, de herberg en het bordeel, anonieme spotprent, 1630 (Parijs, Bibliothèque Nationale, Prentenkabinet, Hennin 2294).

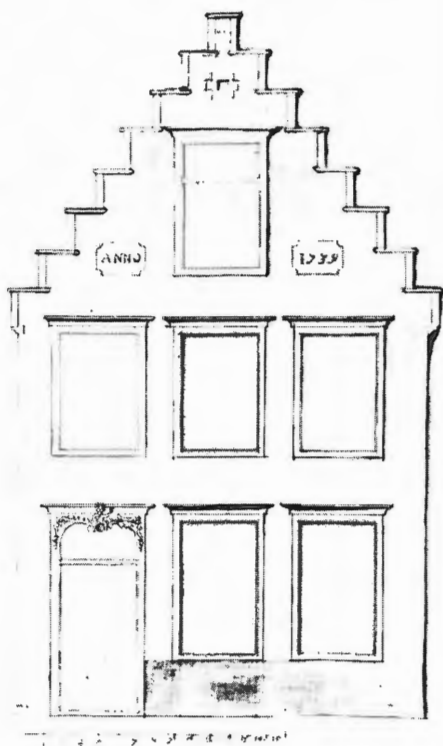
2. Gevelontwerp voor de herberg
"De Swaene", tussen de Muidepoorten,
1729 (SAG, 535, 325/11).

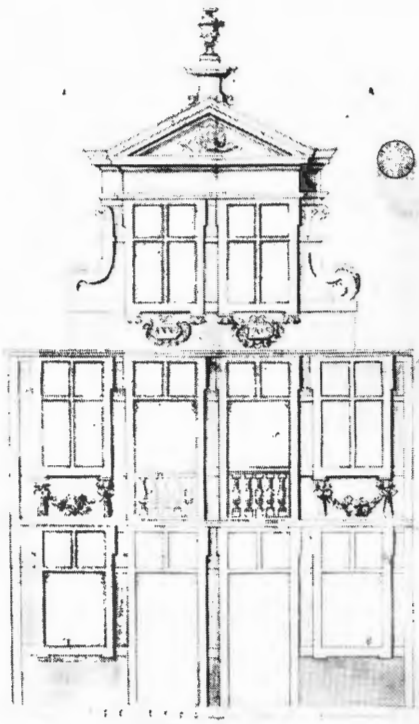
3. Gevelontwerp voor de herberg
"Moorenlandt", Hoogstraat, 1723
(SAG, 535, 102/15).

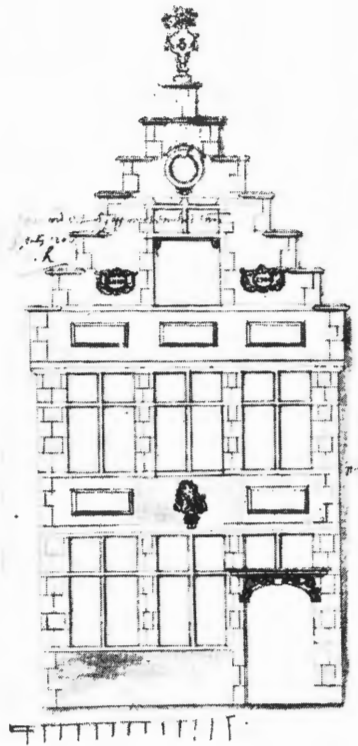
4. Gevelontwerp voor de herberg
"Het Lindeken", Doornzelestraat, 1718
(SAG, 535, 59/4).

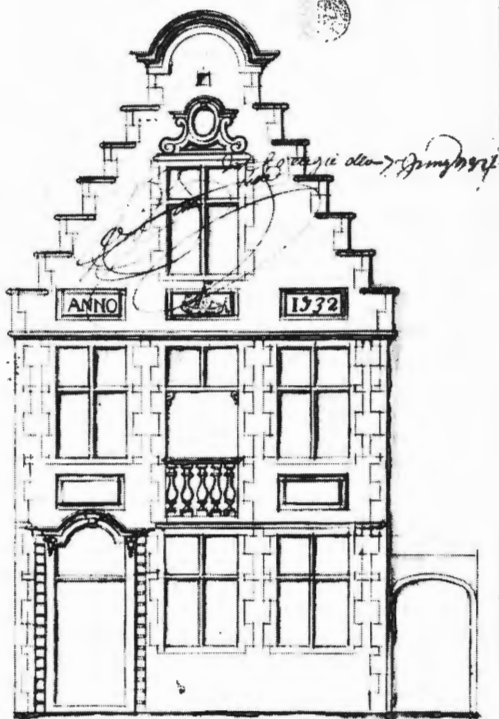
5. Gevelontwerp voor de herberg
"Den Bacchus", bij de Oordeelbrug, 1739
(SAG, 535, 215/1).

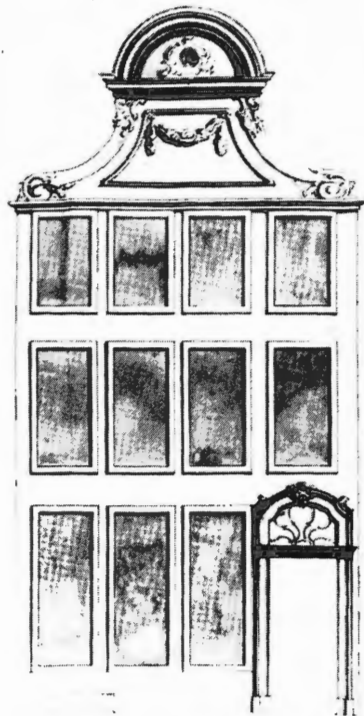
6. Gevelontwerp voor de herberg
"Den Druyftack", Steendam, 1708
(SAG, 535, 310/6).

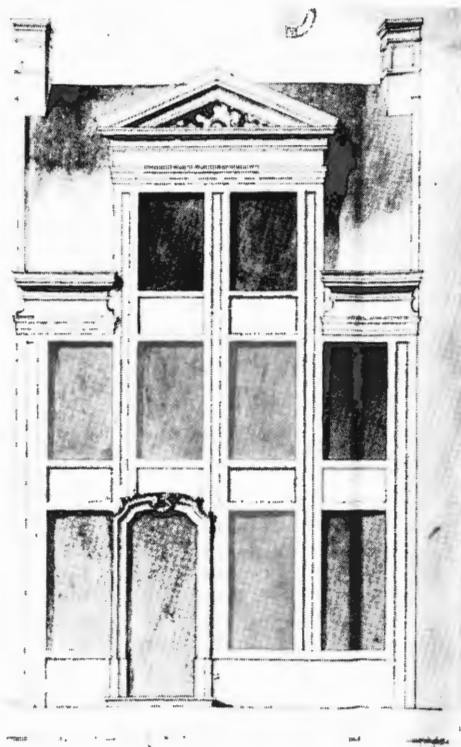
7. Gevelontwerp voor de herberg
"Den Prince", Plotersgracht, 1706
(SAG, 535, 237/3).

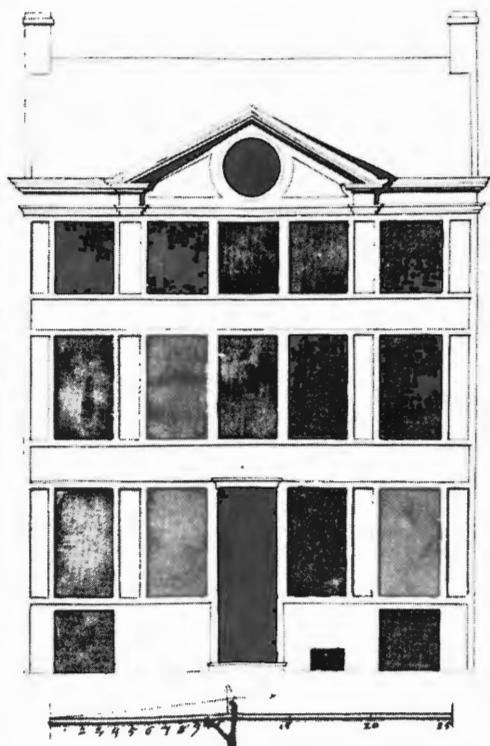
8. Gevelontwerp voor de herberg
"Het Smaccken", Korenlei, 1732
(SAG, 535, 144/16).

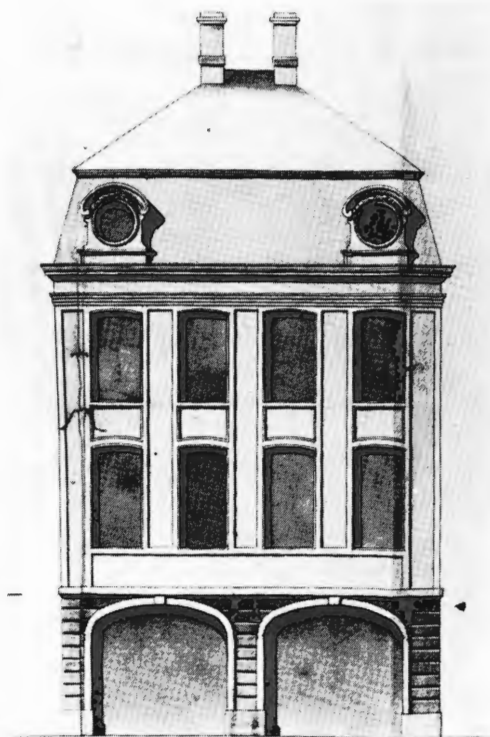
9. Gevelontwerp voor de herberg
"Den Hoogen Sin", Mageleinstraat, 1771
(SAG, 535, 189/20).

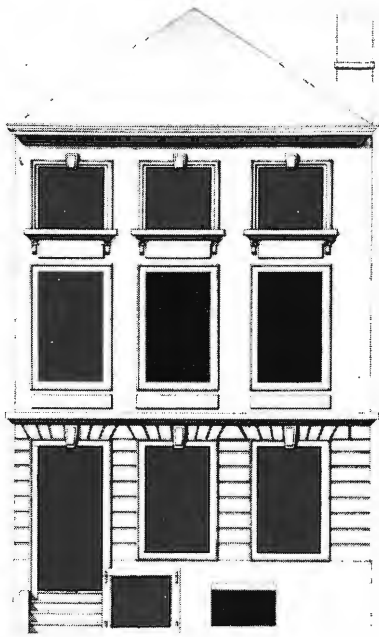
10. Gevelontwerp voor de herberg
"Hof van Plaisance", bij de Walpoortbrug,
1771 (SAG, 535, 343/5).

11. Gevelontwerp voor de herberg
"De Cleyne Sterre", bij het belfort, 1778
(SAG, 535, 282/18).

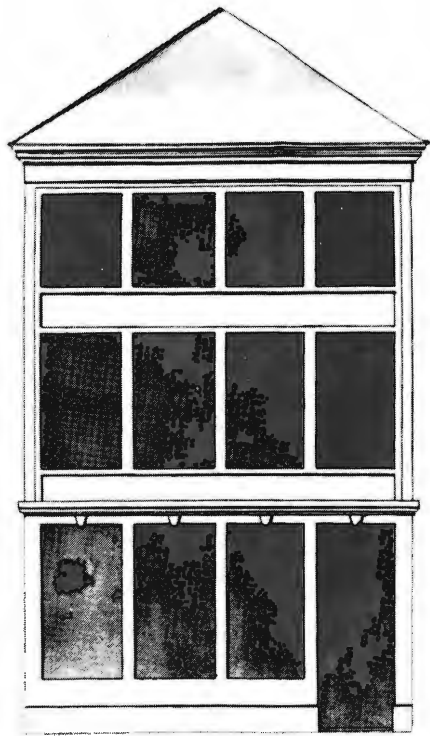

12. en 13. Ontwerpen voor de voor- en de achtergevel van de herberg
"Het Oragne Boomken", bij de Walpoortbrug, 1771 (SAF, 535, 344/10).

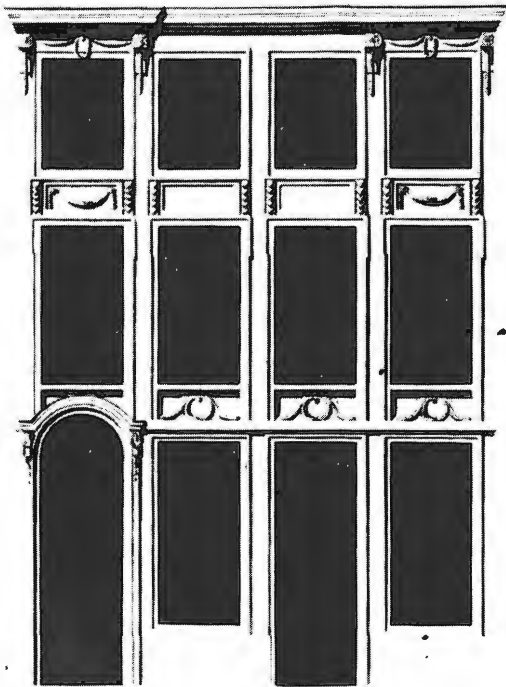

Schied van de Soc. Gendarm. 1779

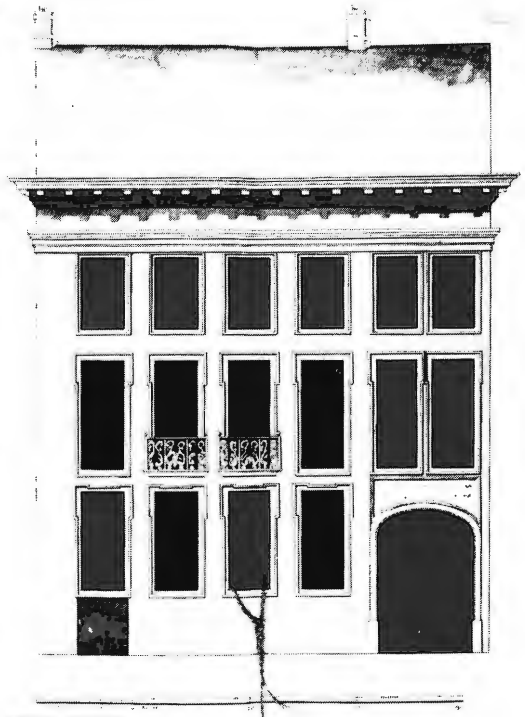
14. Gevelontwerp voor de herberg "Brugge", Brugsepoortstraat, 1779 (SAG, 535, 46/17).

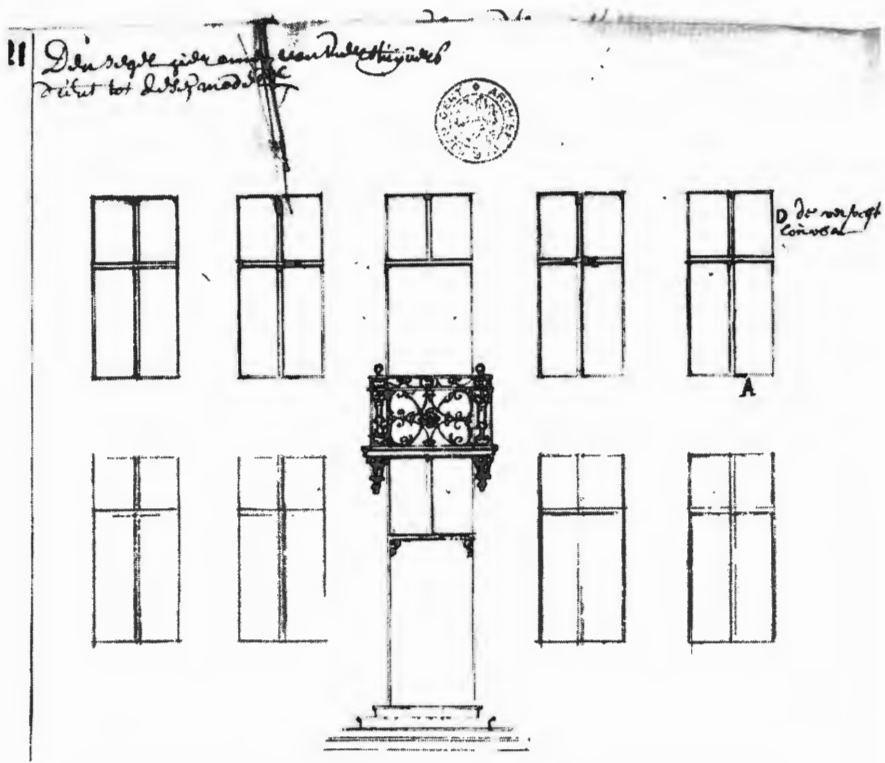
15. Gevelontwerp voor de herberg "Het Hertjen", Sleepstraat, 1791 (SAG, 535, 304/103).

16. Gevelontwerp voor de herberg "Harlem", Lievekaai, 1779 (SAG, 535, 183/9 bis).

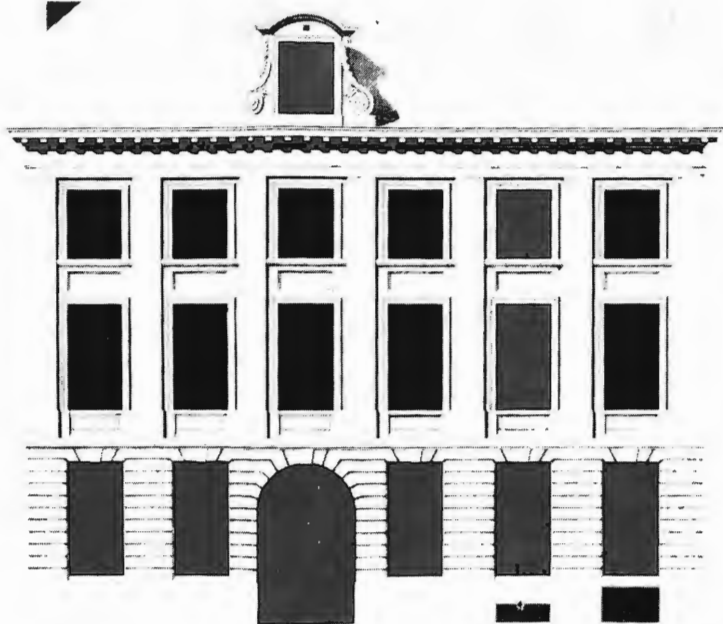
17. Gevelontwerp voor de herberg "De Groote Croone", bij het belfort, 1779 (SAG, 535, 282/19).

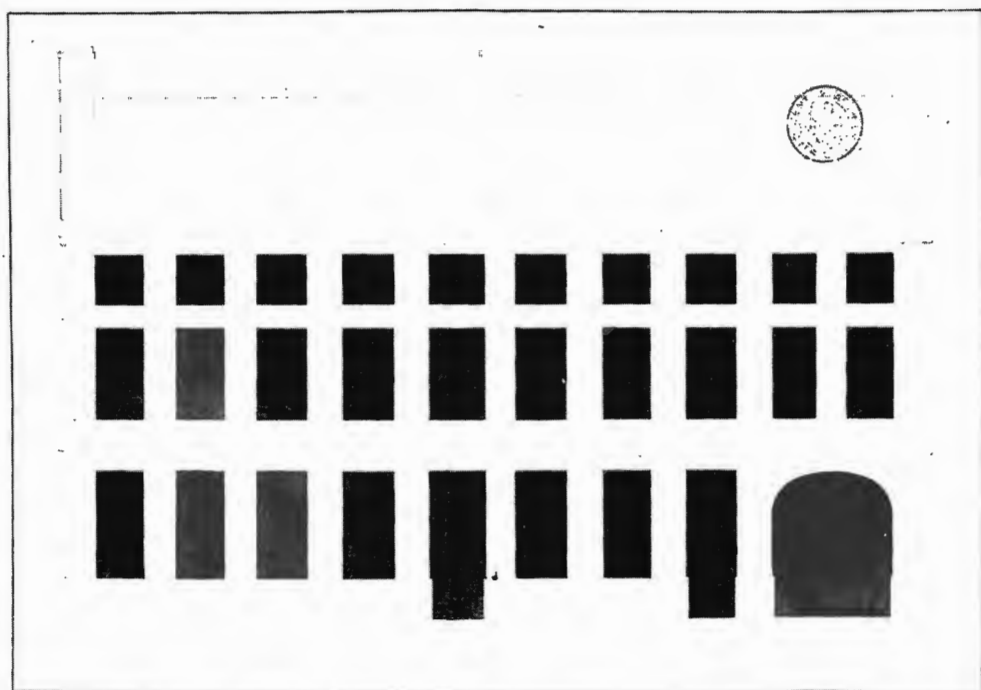
18. Gevelontwerp voor een koffiehuis, Korenmarkt, 1738 (SAG, 535, 145/21).

19. Gevelontwerp voor de herberg "Den Groenen Leeuw", tussen de Muidepoorten, 1732 (SAG, 535, 325/12).

20. Gevelontwerp voor de afspanning "Hemelrijck", Donkersteeg, 1792 (SAG, 535, 57/20).

21. Gevelontwerp voor de herberg "De Goude Poorte", buiten de Brugse Poort, 1781 (SAG, 535, 45/21).

Ompareerde voor myn Edel Heeren

Schepenen vander KEURE der Stadt Ghende, in perfoone

Tavernier binnen de voornoemde Stadt, den welcken accepterende de ghepresenteerde verminderinghe ende Moderatie vande Stadts-Rechten, ende Ouden Impost op de Bieren, als-nu t'samen gebragt, ende by de welcke hy (mits presterende desen Eedt) als-nu is ghestaende met te betaelen in advenante van Acht Schellinghen grooten voor ieder Tonne groot ofte dobbel Bier, inde plaetse van dat hy belast is te betaelen in advenante van *Seventien Schellinghen Ses Grooten* voor ieder Tonne groot Bier, onder solemnelen Eedt heeft verklaert, soo hy doet by desen, dat hy geene de minste fraude in't regardt vande voornoemde Rechten en sal committeren, doen, nochte laeten committeren directelijck nochte indirectelijck, ende dat hy oversulckx geen Bier en sal inlegghen sonder alvooren behoorelijcke Veraccynghe van diere ghedaen t'hebben, ende over de voornoemde Rechten betaelt *Acht Schellinghen grooten* voor ieder Tonne: hebbende voorts oock verklaert dat hy geene ander Bieren en sal inlegghen dan uyt de Brauwerijen deser Stadt, ende vande vremde Bier-stekers op de Veraccynghe ende betaelinghe vande Rechten daer toe staende, sonder eenigh Bier selve te doen Brauwen, ofte van eenighe particuliere geene Brauwers ofte Bier-stekers wesende, in-te-legghen ofte haelen, niet meer met Tonnen, Vaeten, Kannen, als andersints: verklarende voorts dat hy de Brauwers ende Bier-stekers niet en sal aenfoecken om eenigh Bier ghefraudeert te hebben, ende dat hy het Ghendts wit Bier niet min, nochte meer en sal verkoopen dan *Twee Stuyvers den Pot*: gheelijck den Comparant onder den voorseyden Eedt oock heeft verklaert, dat hy geen Bier en sal haelen ofte inlegghen, doen, nochte laeten haelen ofte inlegghen dan uyt de Brauwerijen vande Brauwers ghedaen hebbende den Eedt van hun versocht: al het welcken den Comparant, als verandwoordende voor syne Huys-vrouwe, Kinderen, ende Domestiquen, hun sal belasten precieselijck oock t'achtervolghen, sonder eenighe contraventie te doen ofte laeten committeren, op wat pretext t'selve soude moghen wesen, ghepeyst ofte onghepeyst, alles op pene van metter daedt gheprievvert te worden van voordere Herberghen te moghen houden, ende bovendien verklaert te worden voor meyn-eedigh infaem, ende onghelooft baer perfoon, ende voor sulckx ghestraft te worden. Actum present als Schepene

t'Orconden den

22. Voorgedrukt formulier met de eed niet te zullen frauderen, ongedateerd (RAG, Raad van Vlaanderen, 29618).

Naemen der Vremdelingen.

Noms des Etrangers & Etrangères.

Stracten.	Ten wiens Huyze.	Naemen der Vremdelingen.	Qualiteyt.	Geboorte-Plaetse.	Laeste Domicilie.	Reden waerom zy hier verblyven.	Sedert wannecr.	Permissie of Paspoort.
<i>Rues.</i>	<i>Chez qui.</i>	<i>Noms des Etrangers.</i>	<i>Qualité.</i>	<i>Lieu de Naissance.</i>	<i>Dernier Domicile.</i>	<i>Cause de leur séjour.</i>	<i>Depuis quand.</i>	<i>Permission ou Passport.</i>

23. Voorgedrukt formulier voor de optekening van de in Gent verblijvende vreemdelingen, 1794 (SAG, 110, 8).

BIJLAGEN

Bijlage 1 : *Vorstelijke ordonnanties ter beperking van het aantal drankhuizen in de Zuidelijke Nederlanden, 1531-1779*

<i>Zuidelijke Nederlanden</i>		<i>Vlaanderen</i>	<i>Gent</i>
<i>Herbergen</i>	<i>Brandewijnhuizen</i>		
7 okt. 1531			
15 okt. 1541			
31 aug. 1560			
22 juni 1589			
1 juli 1616	20 mrt. 1601		
15 jan. 1629	20 okt. 1622		
23 dec. 1697		18 mrt. 1683	2 juni 1677
21 aug. 1702			30 sep. 1699
31 juli 1713			21 juli 1713
	5 sep. 1722	21 juli 1779	

Opmerking : De verordeningen die uitgevaardigd zijn vóór de scheiding van de Nederlanden worden gerubriceerd onder de Zuidelijke Nederlanden. Dit geldt ook voor de volgende bijlagen.

Bronnen : BUG, G 23.231/19, 18 mrt. 1683 ; *PL.VL*, deel 1, p. 762, 7 okt. 1531, p. 782, 15 okt. 1541, p. 816, 31 aug. 1560, p. 169, 22 juni 1589, p. 180, 1 juli 1616, p. 606, 23 dec. 1697, p. 607, 20 mrt. 1601, p. 609, 20 okt. 1622 ; *ROPBA*, deel 1, p. 263, 21 aug. 1702, deel 2, p. 471, 31 juli 1713, p. 692, 21 juli 1713, deel 3, p. 313, 5 sep. 1722, deel 11, p. 357, 21 juli 1779 ; *SAG*, 156/34, nr. 32, 2 juni 1677, nr. 34, 30 sep. 1699 ; *F. THEERENS, op. cit.*, p. 36, 15 jan. 1629 (met volgende verwijzing : *SAB*, 122, reeks I, reg. 2, nr. 25).

Bijlage 2 : Verordeningen betreffende de avondklok in Gent, 1700-1793

	<i>Burgers</i>	<i>Soldaten</i>
16 nov. 1700	avondklok	
30 okt. 1704	21.15 (signaalklok)	
29 okt. 1705	21.15 (signaalklok)	
5 nov. 1706	21.15 (signaalklok)	
4 nov. 1707	21.15 (signaalklok)	
1 juli 1709	21.15	
16 juni 1742		tweede klok
26 nov. 1743		tweede klok
2 dec. 1743		20.00
1 juni 1748	22.00 (Z) - 21.30 (W)	
31 jan. 1749		20.00
7 juni 1754		20.00 (<i>retraite</i>)
3 dec. 1768		<i>retraite</i>
19 feb. 1778	22.00 (Z) - 21.30 (W)	
26 okt. 1779		<i>retraite</i>
4 feb. 1784	20.00	
16 nov. 1789	19.00	
11 dec. 1789	21.00	
29 nov. 1790	21.30 (Z) - 21.00 (W)	
8 feb. 1791	22.00 (Z) - 21.30 (W)	
26 nov. 1793	22.00 (Z) - 21.30 (W)	
30 dec. 1793		<i>retraite</i>

Afkortingen : Z = zomer (1 april - 30 september), W = winter (1 oktober - 31 maart).

Bronnen : R. VAN AERDE, De Brabantse Omwenteling. De gevechten te Gent, in *Ghendtsche Tydinghen*, jg. 14, 1985, p. 137, 16 nov. 1789; C. LOGIE, *Sociale toestanden bij de arme bevolgingsklassen te Gent op het einde van de 18de eeuw*, Gent, 1967, onuitgegeven licentiaatsverhandeling, p. 20, 1 juni 1748 (met volgende verwijzing: SAG, 108bis, nr. 65); SAG, 108, nr. 5, f° 53v, 16 juni 1742, 26 nov. 1743, f° 64, 3 dec. 1768, 108bis, nr. 65, 7 juni 1754, nr. 107, 30 okt. 1704, 29 okt. 1705, 5 nov. 1706, 4 nov. 1707, 110, nr. 2, 16 nov. 1700, 1 juli 1709, 2 dec. 1743, nr. 3, 31 jan. 1749, nr. 6, 19 feb. 1778, 26 okt. 1779, 4 feb. 1784, nr. 7, 11 dec. 1789, 29 nov. 1790, 8 feb. 1791, nr. 8, 26 nov. 1793, 30 dec. 1793.

Bijlage 3 : Verordeningen betreffende de avondklok in de Zuidelijke
Nederlanden, 1699-1793

	Datering	Sluitingsuur
Zuidelijke Nederlanden	10 juli 1711	21.00
	8 juli 1754	21.00
Vlaanderen Antwerpen	21 juli 1779	21.00 (Z) - 20.00 (W)
	4 juni 1790	21.00
	1699	avondklok
	1746	22.30
	1764	22.30
	1780	22.30
	22 okt. 1787	22.30
	21 apr. 1788	22.30
	22 aug. 1788	22.30
	28 juli 1789	21.00
	13 aug. 1789	22.00
	24 dec. 1789	22.00
	12 jan. 1792	22.30
	27 dec. 1792	21.00
Mechelen	12 juli 1793	22.30
	3 nov. 1707	21.00 (soldaten)
	26 sep. 1711	22.00 (Z) - 21.00 (W)
Brussel Brugge	23 juni 1726	22.00 (Z) - 21.00 (W)
	1760	23.00
	6 aug. 1766	avondklok
	23 aug. 1766	avondklok
	28 dec. 1770	avondklok
	31 juli 1787	21.00
	7 aug. 1788	21.00 (Z) - 20.00 (W)
	1789	avondklok
	23 jan. 1790	avondklok
	25 feb. 1791	avondklok
Eeklo	1660	22.00

Afkortingen : Z = zomer (1 april - 30 september), W = winter (1 oktober - 31 maart).

Bronnen : De Mechelse verordeningen worden vermeld in J. VAN BALBERGHE, *De Mechelse bierhandel*, Antwerpen, 1945, pp. 33-34; De Brusselse verordening wordt vermeld in A. COSEMANS, *Alcoholisme en drankbestrijding in vroeger eeuwen*, in *Handelingen van de Zuidnederlandse Maatschappij voor Taal- en Letterkunde en Geschiedenis*, 1956, p. 122; De verordening van Eeklo wordt vermeld in B.H.D. HERMESDORF, *De herberg in de Nederlanden, een blik in de beschavingsgeschiedenis*, Assen, 1957, p. 58; De Antwerpse verordeningen worden vermeld in J. VAN HOUT, *op. cit.*, p. 75-77 (met volgende verwijzing : SAA, Privilegiekamer,

926, f° 174, 927, f° 26, 928, f° 8, f° 268, f° 277, 929, f° 35, f° 94, f° 154, f° 179, 2855); *ROPBA*, deel 2, p. 363, 10 juli 1711, deel 7, p. 354, 8 juli 1754, deel 11, p. 357, 21 juli 1779, deel 13, p. 526, 4 juni 1790; De Brugse verordeningen worden vermeld in B. SCHOTTE, *op. cit.*, deel 2, pp. 385, 397 (met volgende wijziging: SAB, 120), in F. THEERENS, *op. cit.*, pp. 110-111 (met volgende wijziging: *Polityke ordonnantien...*, deel 2, pp. 79-80; SAB, 122, reeks I, reg. 24, reeks II, reg. 29, nrs. 67, 85) en in J. VAN WALLEGHEM, *Merckenweerdigste voorvallen*, Brugge, 1982, deel 1, p. 98, 1984, deel 2, p. 64, 1985, deel 4, pp. 15, 159-160.

Bijlage 4 : Verordeningen betreffende de verplichte zondagsheiliging in de Zuidelijke Nederlanden, 1531-1779

	Datering
Zuidelijke Nederlanden	31 aug. 1560 1 juni 1587 22 juni 1589 20 sep. 1607 1 juli 1616 1625 2 mrt. 1682 10 juli 1711 8 juli 1754 21 juli 1779
Aartsbisdom Mechelen Bisdom Gent	9 sep. 1598 12 juni 1622 19 sep. 1624 1676
Vlaanderen	1531
Gent	18 mrt. 1683
Mechelen	5 sep. 1608 26 sep. 1711 23 juni 1726
Brugge	21 feb. 1756 1768
Eeklo	1660
Veurne	1615

Opmerkingen : De verordeningen die feitelijk handelen over de *conventicula* en slechts zijdelings over de zondagsheiliging zijn opgenomen in bijlage 5.

Bronnen : De Mechelse verordeningen worden vermeld in J. VAN BALBERGHE, *op. cit.*, p. 34 ; BUG, ACC 35.510, 2 mrt. 1682, G 1.110, 19 sep. 1624, 1676, G 23.231/18, 18 mrt. 1683 ; M. CLOET, Het gelovige volk in de zeventiende eeuw, in *Algemene Geschiedenis der Nederlanden*, Haarlem, 1980, deel 8, p. 414, 1625 ; B.H.D. HERMESDORF, *op. cit.*, p. 162, 1531, p. 163, 1615, 1660 ; *PL. VL.*, deel 2, p. 169, 22 juni 1589, p. 33, 20 sep. 1607, p. 180, 1 juli 1616 ; P.F.X. DE RAM, *Synodicon Belgicum*, Mechelen, 1828-1858, deel 2, p. 335, 9 sep. 1598, deel 4, p. 283, 12 juni 1622 ; *ROPBA*, deel 2, p. 363, 10 juli 1711, deel 7, p. 354, 8 juli 1754, deel 11, p. 357, 21 juli 1779 ; SAG, 108bis, nr. 38, 5 sep. 1608 ; F. THEERENS, *op. cit.*, pp. 107-108, 1 juni 1587, 31 aug. 1560, 21 feb. 1756, 1768 (met volgende verwijzingen : *PL. VL.*, deel 1, p. 817, deel 2, p. 89 ; SAB, 122, reeks I, reg. 24, nrs. 34, 40).

Bijlage 5 : Verordeningen en herderlijke brieven betreffende conventicula
in de Zuidelijke Nederlanden, 1629-1793

Zuidelijke Nederlanden	Aartsbisdom Mechelen	Bisdom Gent	Gent
		1629 1656	
2 mrt. 1682	25 nov. 1675		
	23 mrt. 1683 29 apr. 1685	23 okt. 1682	
6 mrt. 1687		5 feb. 1686	
	10 apr. 1691		
	21 apr. 1697 21 juli 1700	8 juni 1691	
15 mei 1701			
10 juli 1711	31 mrt. 1711		
	6 nov. 1712 9 apr. 1744 9 mei 1750 12 feb. 1753		
8 juli 1754			19 feb. 1778
21 juli 1779	18 mei 1779		
			14 juni 1787 8 feb. 1791 26 nov. 1793

Bronnen : J. DE BROUWER, *De kerkelijke rechtspraak en haar evolutie in de bisdommen Antwerpen, Gent en Mechelen tussen 1570 en 1795*, Tielt, 1971-1972, deel 1, p. 268, 18 mei 1779 ; Id., *De kerk en het ontspanningsleven ca. 1700*, in *Handelingen van het 41e Congres van de Federatie van de Kringen voor Oudheidkunde en Geschiedenis van België*, Mechelen, 1971, pp. 225, 229-231, 233, 23 okt. 1682, 23 mrt. 1683, 10 apr. 1691, 21 juli 1700, 31 mrt. 1711, 6 nov. 1712, 9 apr. 1744, 9 mei 1750 ; BUG, ACC 35.510, 1629, 25 nov. 1675, 2 mrt. 1682, 29 apr. 1685, G 6.044/59, 5 feb. 1686, 8 juni 1691, 8.415/79, 14 juni 1787 ; M. CLOET, *Het gelovige volk in de zeventiende eeuw ...*, p. 412, 1656 ; *PL.VL.*, deel 6, p. 1320, 6 mrt. 1687 ; P.F.X. DE RAM, *op. cit.*, deel 1, p. 614, 21 apr. 1697, deel 2, p. 507, 12 feb. 1753 ; *ROPBA*, deel 1, p. 11, 15 mei 1701, deel 2, p. 363, 10 juli 1711, deel 7, p. 354, 8 juli 1754, deel 11, p. 357, 21 juli 1779 ; *SAG*, 110, nr. 6, 19 feb. 1778 nr. 7, 8 feb. 1791, nr. 8, 26 nov. 1793.

Bijlage 6 : Verordeningen betreffende kansspelen in de Zuidelijke Nederlanden, 1699-1794

Zuidelijke Nederlanden	Gent	Antwerpen
6 mrt. 1699		
26 mrt. 1699		
29 jan. 1702		
19 feb. 1704		
26 sep. 1713		
11 mrt. 1716		
(Vlaanderen)		
23 dec. 1719		
15 sep. 1727		
12 apr. 1730		
27 feb. 1738		
29 nov. 1745		8 nov. 1745
		11 juli 1746
	24 feb. 1752	
	7 feb. 1754	
	(soldaten)	
	19 feb. 1781	
9 jan. 1786		
15 mrt. 1786		
19 nov. 1788		
	13 jan. 1794	
	(soldaten)	

Opmerking : De verordeningen betreffende kansspelen op zon- en feestdagen zijn opgenomen in bijlage 5.

Bronnen : J.M. VAN DER AUWERMEULEN, *Sociale politiek te Gent en te Brugge in de 18de eeuw : een poging tot disciplineren van de lagere klasse*, Gent, 1984, onuitgegeven licentiaatsverhandeling, p. 227, 29 jan. 1702, 24 feb. 1572 (met volgende verwijzingen : *ROPBA*, deel 1, p. 485 ; *SAG*, 108bis, nr. 196) ; *BUG*, G 20.141/92, 11 mrt. 1716 ; J. VAN HOUT, *op. cit.*, p. 86, 8 nov. 1745, 11 juli 1746, 15 mrt. 1786 (met volgende verwijzingen : *ROPBA*, deel 12, p. 475 ; *SAA*, Privilegiekamer, 926, f° 156, f° 170) ; *PL. VL.*, deel 4, p. 68, 6 mrt. 1699 ; *ROPBA*, deel 1, p. 485, 19 feb. 1704, deel 2, p. 478, 26 sep. 1713, deel 4, p. 301, 12 apr. 1730, deel 5, p. 209, 27 feb. 1738, deel 6, p. 176, 29 nov. 1745, deel 12, p. 464, 9 jan. 1786 ; *SAG*, 110, nr. 3, 7 feb. 1754, nr. 6, 19 feb. 1781, nr. 8, 13 jan. 1794 ; F. THEERENS, *op. cit.*, p. 160, 23 dec. 1719, p. 162, 19 nov. 1788 (met volgende verwijzingen : *SAB*, 122, reeks II, reg. 10, nr. 84, reg. 19, nr. 49) ; De verordening van 26 mrt. 1699 wordt vermeld in die van 12 apr. 1730, de verordening van 15 sep. 1727 in die van 27 feb. 1738.

Bijlage 7 : *Verordeningen betreffende logementsbiljetten in de Zuidelijke Nederlanden, 1626-1794*

- Vorstelijke verordeningen : 23 dec. 1697, 21 aug. 1702, 1706, 31 juli 1713 (Vlaanderen), 28 juli 1738, 12 juni 1745, 26 juli 1749, 27 jan. 1794
- Verordeningen van het Gentse stadsbestuur : 11 sep. 1629 (x29), 13 juli 1665, 2 aug. 1667 (x4), 3 mrt. 1702, 30 okt. 1704 (x4), 28 juni 1709, 4 mei 1716 (x3), 13 sep. 1738, 5 mei 1745, 23 aug. 1745, 19 aug. 1746, 4 okt. 1746, 14 nov. 1746, 16 feb. 1748, 23 aug. 1748, 14 aug. 1749, 7 nov. 1750, 18 nov. 1751, 1 dec. 1755, 17 jan. 1757 (x2), 20 aug. 1763, 9 okt. 1771, 1 aug. 1781, 30 aug. 1788, 22 mei 1790, 29 nov. 1790, 6 okt. 1791, 28 feb. 1792, 8 mei 1792, 8 mrt. 1793, 26 nov. 1793, 8 feb. 1794
- Verordeningen van het Antwerpse stadsbestuur : 18 feb. 1645, 5 jan. 1646, 19 feb. 1655, 23 sep. 1675, 18 sep. 1698, 1700-1786 (x8), 1787-1793 (x9)
- Verordeningen van het Brugse stadsbestuur : 1626, 26 okt. 1695, 15 okt. 1732, 5 jan. 1739, 13 aug. 1749, 4 sep. 1751, 14 jan. 1765, 10 mei 1769, 11 feb. 1773, 22 juni 1787

Afkorting : (xa) betekent : deze verordening werd a maal heruitgevaardigd.

Bronnen : K. BERNARD, *op. cit.*, p. 83, 1 aug. 1781, 30 aug. 1788 (met volgende verwijzing : SAG, 110, nrs. 6, 7) ; BUG, 8.415/1, 28 feb. 1792 ; F. VANDER HAEGHEN, *Bibliographie Gantoise. Recherches sur la vie et les travaux des imprimeurs à Gand, 1483-1830*, Gent, 1858-1869, deel 3, p. 14, 28 juni 1709 ; B.H.D. HERMESDORF, *op. cit.*, p. 226, 1706 ; De Antwerpse verordeningen worden vermeld in J. VAN HOUT, *op. cit.*, p. 142 (met volgende verwijzing : SAA, Vierschaar, 1823) ; *PL.VL.*, deel 5, p. 606, 23 dec. 1697, p. 611, 21 aug. 1702 ; *ROPBA*, deel 2, p. 471, 31 juli 1713 ; SAG, 108, nr. 5, f° 57, 1 dec. 1755, f° 64, 9 okt. 1771, 108bis, nr. 65, 13 juli 1665, 2 aug. 1667, 8 mei 1792, nr. 107, 11 sep. 1629, 30 okt. 1704, 4 mei 1716, 23 aug. 1745, 110, nr. 1, 3 mrt. 1702, nr. 2, 13 sep. 1738, 5 mei 1745, nr. 3, 16 feb. 1748, 14 aug. 1749, 18 nov. 1751, nr. 4, 17 jan. 1757, 20 aug. 1763, nr. 7, 22 mei 1790, 29 nov. 1790, nr. 8, 6 okt. 1791, 8 mrt. 1793, 26 nov. 1793, 8 feb. 1794 ; B. SCHOTTE, *op. cit.*, deel 2, p. 385, 5 jan. 1739, 13 aug. 1749, 4 sep. 1751 (met volgende verwijzing : SAB, 122) ; F. THEERENS, *op. cit.*, pp. 165-166, 1626, 26 okt. 1695, 15 okt. 1732, 12 juni 1745, 26 juli 1749, 14 jan. 1765, 10 mei 1769, 11 feb. 1773, 22 juni 1787 (met volgende verwijzingen : *PL.VL.*, deel 9, pp. 1.001, 1.085 ; *Polityke ordonnantien...*, deel 1, p. 46 ; SAB, 122, reeks I, reg. 4, nr. 76, reg. 10, nr. 113, reeks II, reg. 14, nr. 55, reg. 26, nr. 53, reg. 51, nr. 28) ; J. VAN WALLEGHEM, *op. cit.*, deel 1, p. 142, 22 juni 1787 ; De verordeningen van 19 aug. 1746, 4 okt. 1746 en 14 nov. 1746 worden vermeld in die van 16 feb. 1748, de verordening van 23 aug. 1748 in die van 14 aug. 1749, de verordening van 7 nov. 1750 in die van 18 nov. 1751, de verordening van 27 jan. 1794 in die van 8 feb. 1794.

Bijlage 8 : Verordeningen betreffende het verblijf van vagebonden en bedelaars in drankhuizen, 1506-1792

Zuidelijke Nederlanden	Gent
22 sep. 1506	
22 dec. 1515	
28 feb. 1530	
21 apr. 1532	
	9 feb. 1534
3 feb. 1542	
15 juni 1556	
27 nov. 1595	
26 okt. 1607	
5 aug. 1611	
31 okt. 1613	
28 sep. 1617	
10 juli 1685	
23 dec. 1697	
21 aug. 1702	
	28 juni 1709
	2 apr. 1710
16 aug. 1710	
12 juni 1713	
31 juli 1713 (Vlaanderen)	
	28 juli 1730
4 mrt. 1745	
	7 nov. 1750
	17 mei 1777
	6 okt. 1791
	28 feb. 1792

Bronnen : BUG, 8.415/1, 28 feb. 1792 ; F. VANDER HAEGHEN, *op. cit.*, deel 3, p. 14, 28 juni 1709 ; M.P.C. VAN DER MEERSCH, De l'état de la mendicité et de la bienfaisance dans la province de la Flandre Orientale depuis le règne de Marie-Thérèse jusqu'à nos jours, 1740-1850, in *Bulletin de la Commission Centrale de Statistique*, 5, 1853, pp. 38, 48, 9 feb. 1534, 7 nov. 1750 ; *PL.VL.*, deel 2, p. 157, 26 okt. 1607, 5 aug. 1611, p. 162, 28 sep. 1617, deel 5, p. 604, 10 juli 1685, p. 606, 23 dec. 1697, p. 611, 21 aug. 1702, p. 616, 16 aug. 1710 ; *ROPBA*, deel 2, p. 467, 12 juni 1713, p. 471, 31 juli 1713, deel 6, p. 124, 4 mrt. 1745 ; *SAG*, 110, nr. 2, 2 apr. 1710, 28 juli 1730, nr. 3, 7 nov. 1750, nr. 6, 17 mei 1777, nr. 8, 6 okt. 1791 ; G. WILLEMSSEN, Trois siècles de lutte contre l'ivrognerie, in *Bulletin de l'Académie Royale d'Architecture de Belgique*, 1903, pp. 163-164, 22 sep. 1506, 22 dec. 1515, 28 feb. 1530, 21 apr. 1532, 3 feb. 1542, 15 juni 1556, 31 okt. 1613.

Bijlage 9 : Verordeningen betreffende verkopen en leningen aan, vechtpartijen met en beledigingen van soldaten, 1685-1793

Verkopen		Leningen		Ongeregeldheden
Zuidelijke Nederlanden	Gent	Zuidelijke Nederlanden	Gent	Gent
10 juli 1685 1689	24 dec. 1691	15 apr. 1707	9 nov. 1711 19 jan. 1712	22 sep. 1752
19 apr. 1692		7 sep. 1753	21 juli 1763 23 feb. 1771 4 jan. 1773 4 juni 1773 12 apr. 1775	4 okt. 1775 10 apr. 1776
	26 sep. 1779		6 juli 1779	13 okt. 1785
	30 jan. 1793		12 juli 1779 11 jan. 1786	30 dec. 1793

Bronnen : F. VANDER HAEGHEN, *op. cit.*, deel 3, p. 79, 15 apr. 1707 ; B.H.D. HERMESDORF, *op. cit.*, p. 270, 1689 ; *PL. VL.*, deel 5, p. 604, 19 juli 1685, deel 7, p. 1.665, 19 apr. 1692 ; SAG, 1/1, nr. 7, 30 jan. 1793, 108bis, nr. 65, 4 jan. 1773, 12 apr. 1775, 10 apr. 1776, 12 juli 1779, 26 sep. 1779, 13 okt. 1785, 11 jan. 1786, nr. 129, 19 jan. 1712, 110, nr. 4, 21 juli 1763, nr. 5, 4 juni 1773, 4 okt. 1775, nr. 6, 6 juli 1779, nr. 8, 30 dec. 1793, 156/34, nr. 11, 24 dec. 1691. De verordeningen van 7 sep. 1753 en 23 feb. 1771 worden vermeld in die van 4 jan. 1773, de verordening van 22 sep. 1752 in die van 10 apr. 1776, de verordening van 9 nov. 1711 in die van 19 jan. 1712.

Bijlage 10 : *Verordeningen betreffende fiskale aspecten van de bierhandel in de Zuidelijke Nederlanden en in het bijzonder te Gent, 1501-1786* ⁹³

- Bevel aan de biertappers persoonlijk de accijnzen te betalen
stedelijke verordeningen : 8 juni 1569, 14 juni 1765
- Bevel aan de brouwers en de bierstekers hun verkopen te melden op het *biercomptoir*
provinciale verordening : 12 dec. 1615
stedelijke verordeningen : 29 mei 1554, 14 juni 1765
- Verbod aan niet-biervoerders bier te vervoeren
stedelijke verordeningen : 20 mei 1552, 16 nov. 1579, 20 mei 1724, 30 juli 1773, 18 aug. 1786
- Verbod aan de bierhandelaars het maken van een *vont* te weigeren.
provinciale verordeningen : 10 dec. 1540, 12 dec. 1615, 28 sep. 1632, 18 feb. 1702°
stedelijke verordening : 20 mei 1724
- Bevel de prijsvoorschriften voor het bier na te volgen
stedelijke verordeningen : 1592, 15 juli 1672, 1677, 11 aug. 1677, 7 apr. 1690, 20 mei 1724, 16 juni 1742, 24 nov. 1743
- Verbod aan de brouwers slecht bier te leveren
stedelijke verordening : 20 mei 1724
- Verbod een ongeoktrooieerd goedbierhuis uit te baten
stedelijke verordeningen : 27 juli 1623°, 25 feb. 1710°
- Verbod aan bepaalde personen een bierhuis uit te baten
vorstelijke verordeningen : 15 okt. 1541°, 31 okt. 1563°, 22 juni 1589°, 1 juli 1616°, 18 mrt. 1683°, 4 juni 1699°, 6 mei 1775°
provinciale verordening : 12 dec. 1615
stedelijke verordeningen : 1677, 12 feb. 1682°, 21 mei 1710°, 3 aug. 1711, 20 mei 1724, 18 aug. 1786
- Bevel aan de betrokkenen in de bierhandel de eed af te leggen niet te zullen frauderen
stedelijke verordeningen : 20 mei 1724, 14 juni 1765
- Verbod aan de biertappers in het groot te verkopen
stedelijke verordening : 20 mei 1724
- Verbod aan de biertappers te brouwen
provinciale verordening : 18 feb. 1702
stedelijke verordeningen : 16 nov. 1579, 1677, 20 mei 1724, 14 juni 1765
- Verbod aan de biertappers menagebier te kopen
stedelijke verordeningen : 20 mei 1724, 29 nov. 1751, 14 juni 1765
- Verbod aan niet-geprivilegieerden bier te kopen in geprivilegieerde drankhuizen
provinciale verordeningen : 19 sept. 1614°, 21 jan. 1661°, 4 dec. 1701°, 18 feb. 1702°
stedelijke verordeningen : 17 dec. 1501, 2 sep. 1529, 1531, 29 mei

(93) ° betekent : deze verordening heeft eveneens betrekking op de wijn- en/of de brandewijnhandel.

1554, 13 nov. 1567, 3 juni 1573, 7 juli 1575, 20 mei 1616°, 15 aug. 1625°, 15 juli 1672, 1677, 11 aug. 1677, 22 aug. 1684°, 7 apr. 1690, 20 mei 1724, 6 nov. 1734°, 5 aug. 1745°, 12 okt. 1745°, 14 nov. 1766°

verordening van de gouverneur van het Spanjaardenkasteel: 1 juli 1728°

Verordeningen betreffende de biertonnen

vorstelijke verordeningen: 10 juni 1596, 21 jan. 1610, 9 feb. 1611, 13 dec. 1624, 9 mrt. 1635, 16 mrt. 1641, 17 jan. 1654, 10 juli 1679, 19 apr. 1687, 2 okt. 1700, 22 dec. 1714, 20 jan. 1727, 14 mei 1750, 19 jan. 1757

provinciale verordeningen: 19 sep. 1614, 12 dec. 1615, 18 feb. 1702
stedelijke verordeningen: 1677, 20 mei 1724, 27 sep. 1734, 2 mei 1735, 7 mei 1735

Verordeningen betreffende de bierflessen

stedelijke verordeningen: 26 aug. 1709°, 24 dec. 1735°, 1 jan. 1736°, 20 jan. 1836°, 1783°

Bronnen: BUG, G 1.183/1, 12 feb. 1682, 8.415/95, 18 aug. 1786, G 16.345/126, 6 mei 1775, G 21.109, 12 dec. 1615; P. DE COMMER, *op. cit.*, pp. 25, 29, 34-36, 17 dec. 1501, 1531, 10 dec. 1540, 20 mei 1552, 29 mei 1554, 13 nov. 1567, 8 juni 1569, 3 juni 1573, 7 juli 1575, 16 nov. 1579 (met volgende verwijzingen: SAG, 93, BB, f° 24, f° 145, f° 277, CC, f° 160, f° 216, DD, f° 270, f° 345, EE, f° 19v f° 92, f° 259v); M. HEINS, *Gand, sa vie et ses institutions*, Gent, 1912-1923, deel 1, p. 412, 1592; B.H.D. HERMESDORF, *op. cit.*, p. 50, 15 okt. 1541, 31 okt. 1563; *PL. VL.*, deel 2, p. 169, 22 juni 1589, p. 180, 1 juli 1616, p. 605, 9 feb. 1611, deel 5, p. 1.109, 21 jan. 1661, deel 6, p. 663, 28 sep. 1632, p. 298, 4 juni 1699, p. 1.130, 10 juni 1596, 13 dec. 1624, 9 mrt. 1635, 16 mrt. 1641, 17 jan. 1654, 19 apr. 1687, 2 okt. 1700, 22 dec. 1714, deel 7, p. 346, 19 sep. 1614, deel 8, p. 565, 14 mei 1750; *ROPBA*, deel 1, p. 149, 18 feb. 1702, deel 4, p. 85, 20 jan. 1727, deel 5, p. 1, 6 nov. 1734; SAG, 93, nr. 46, f° 35v, 15 apr. 1672, f° 83, 11 aug. 1677, nr. 47, f° 20, 7 apr. 1690, 108, nr. 4, f° 62, 20 mei 1724, f° 101, 27 sep. 1734, 2 mei 1735, f° 102v, 7 nov. 1735, f° 105, 19 jan. 1757, nr. 5, f° 35v, 16 juni 1742, nr. 6, f° 46v, 1677, f° 72v, 26 aug. 1709, f° 92, 16 juli 1744, f° 100, 29 nov. 1751, 108bis, nr. 38, 15 aug. 1625, 22 aug. 1684, nr. 65, 27 juli 1623, 21 mei 1710, 3 aug. 1711, nr. 84, 4 dec. 1701, 1 juli 1728, nr. 85, 20 mei 1616, nr. 124, 20 jan. 1736, 1783, 110, nr. 2, 24 dec. 1735, 12 okt. 1745, nr. 4, 14 juni 1765, 15 nov. 1766, nr. 5, 30 juli 1773, 2 juli 1775; De verordeningen van 21 jan. 1610 en 10 juli 1679 worden vermeld in die van 20 jan. 1727, de verordening van 25 apr. 1709 in die van 21 mei 1710, de verordening van 5 aug. 1745 in die van 12 okt. 1745, de verordening van 1 jan. 1736 in een verzoekschrift van de *Camer van Commertie* (zie SAG, 108bis, nr. 47, 1736), de verordening van 25 feb. 1710 in een verzoekschrift van het St.-Zacheüs-gilde (zie SAG, 131, nr. 3, 9 apr. 1710).

Bijlage 11 : *Verordeningen betreffende fiskale aspecten van de wijnhandel in de Zuidelijke Nederlanden en in het bijzonder te Gent, 1609-1724*

- Verbod aan niet-kraankinders en niet-vaatjesvoerders wijn te vervoeren
provinciale verordening : 18 feb. 1702
- Verbod aan de wijnhandelaars het maken van een *vont* te weigeren
provinciale verordeningen : 14 apr. 1672, 6 okt. 1679, 8 mei 1724
stedelijke verordeningen : 13 feb. 1709, 21 mei 1710
- Verbod wijn te mengen
stedelijke verordeningen : 1 mei 1667, 13 feb. 1709, 8 mei 1724
- Bevel aan de betrokkenen in de wijnhandel de eed af te leggen niet te zullen frauderen
stedelijke verordeningen : 30 apr. 1704, 30 apr. 1724, 8 mei 1724
- Verordeningen betreffende wijnvaten
stedelijke verordeningen : 1 mei 1667, 13 feb. 1709
- Verbod aan de wijnhuishouders in het groot te verkopen
stedelijke verordeningen : 18 feb. 1609, 1 mei 1667, 13 feb. 1709, 8 mei 1724
- Verbod aan niet-geprivilegieerden wijn te kopen in geprivilegieerde drankhuizen
stedelijke verordeningen : 30 apr. 1704, 13 feb. 1709, 30 apr. 1724
- Verbod aan bepaalde personen een wijnhuis uit te baten
stedelijke verordeningen : 27 mrt. 1543, 1 mei 1667, 21 mei 1675, 3 aug. 1711, 8 mei 1724
- Verbod aan de wijnhuishouders cider of verjus te verkopen
stedelijke verordeningen : 18 feb. 1609, 30 apr. 1704, 13 feb. 1709, 30 apr. 1724
- Verbod aan de wijnhuishouders buiten de stad wijn te verkopen
stedelijke verordeningen : 18 feb. 1609, 1 mei 1667, 30 apr. 1704, 27 aug. 1708, 13 feb. 1709, 30 apr. 1724
- Bevel aan de wijnhuishouders tijdens de openingsuren naast de voordeur een prijslijst te hangen
stedelijke verordeningen : 18 feb. 1609, 1 mei 1667, 30 apr. 1704, 13 feb. 1709, 30 apr. 1724, 8 mei 1724

Bronnen : BUG, G 8.701, 14 apr. 1672, 6 okt. 1679, JU 2.956, 18 feb. 1609, 13 feb. 1709 ; P. LENDERS, De ambtenaar in de ondergeschikte besturen op het einde van het Ancien Régime. Het statuut van het openbaar ambt. De benoemings-procedure, in *Handelingen der Koninklijke Zuidnederlandse Maatschappij voor Taal-, Letterkunde en Geschiedenis*, 29, 1975, p. 109 ; ROPBA, deel 1, p. 149, 18 feb. 1702 ; SAG, 108, nr. 4, f° 17, 8 mei 1724, f° 119, 27 aug. 1708, nr. 6, f° 8, 30 apr. 1704, 30 apr. 1724, 108bis, nr. 65, 21 mei 1675, 21 mei 1710, 3 aug. 1711, 110, nr. 1, 1 mei 1667.

Bijlage 12 : *Verordeningen betreffende fiskale aspecten van de brandewijnhandel in de Zuidelijke Nederlanden en in het bijzonder te Gent, 1609-1752*

- Verbod aan de brandewijnhandelaars het maken van een *vont* te weigeren
provinciale verordening : 13 mei 1726
stedelijke verordeningen : 10 mei 1662, 8 mei 1724
- Verbod aan de wijnstekers en de stokers een brandewijnhuis uit te baten
stedelijke verordeningen : 21 mei 1710, 3 aug. 1711, 8 mei 1724
- Verbod aan de brandewijntappers in het groot te verkopen
stedelijke verordening : 8 mei 1724
- Verbod aan de brandewijntappers te stoken
stedelijke verordening : 1663
- Verbod aan niet-geprivilegieerden brandewijn te kopen in geprivilegieerde drankhuizen
stedelijke verordening : 1 juni 1748
- Verbod aan de brandewijntappers buiten de stad brandewijn te verkopen
stedelijke verordeningen : 27 aug. 1708, 26 apr. 1752
- Bevel aan de brandewijntappers zich op het *comptoir* aan te geven als brandewijntapper
stedelijke verordeningen : 15 mei 1609, 10 mei 1662, 1663, 8 mei 1724

Bronnen : ROPBA, deel 4, p. 41, 13 mei 1726 ; SAG, 108, nr. 4, f° 14, 8 mei 1724, f° 119, 27 aug. 1708, 26 apr. 1752, nr. 6, f° 123, 1 juni 1748, 108bis, nr. 33, 15 mei 1609, 10 mei 1662, 1663, nr. 65, 21 mei 1710, 3 aug. 1711.